

# Kántor Lajos

## A kapu

Ház, utca, város (ország)

2003. január 1.

Újra itthon, a kolozsvári házban, a Mikes utcában (még ha hivatalosan Croitorilor is a neve). A november közepi feljegyzés óta a sűrűsödött szerkesztőségi feladatokon, a *Korunk* „holding” működtetésén kívül két utazás Budapestre (az első Szabadkával és Újvidékkel megtoldva, a Duna Televízió kuratóriumának kihelyezett ülése okán), családi találkozások alkalmá – következésképpen a visszakapcsolásé is. Szülőktől, nagyszülőktől hallott, megőrzött emlékezések felidézése, oldalági szálak összekötési kísérlete, újabb dokumentumok keresése-találása. A Kántor és Sólyom család minél teljesebb mozgósítása, vagyis a Kolozsvár és Budapest közti híd további erősítése.

A fő eszköz természetesen a fiúk és az unokák (a sajátjaink) hazalátogatása. Az Unitárius Kollégium dísztermében november 24-én, egy megalakítandó Kolozsvár Társaságra, pontosabban Kolozsvár jövőjére koncentráló tanácskozáson, bevezetőül kifejtett remény, hogy fiaink és unokáink a karácsonyi ünnepeket itthon töltik, ezúttal (objektívnek minősíthető okokból) nem vált valóra, de a január eleji napokban talán mégis újra benépesül a Mikes Kelemen utca 15. földszintje és udvara. (Az emelet népességéről pár éve a Kriza János Néprajzi Társasághoz jövő egyetemisták gondoskodnak – behozva ide egész Erdélyt, Torockótól Alsócsernátonig –, ami nyilván jó az adott helyzetben, bár korántsem ugyanazt jelenti, mint hogyha változatlanul családi tulajdonban volna az egész ház.) Szóval 2003 remélhetőleg a történelemben való vissza- és előrelapozás éve lesz, szűkebb és tágabb környezetemben. (Zárójelben ide másolom a november 24-én felolvasott, 1859-ből származó Eötvös-idézetet, amelyet ugyancsak a Mikes Kelemen utca 15-nek, a nagyszülői örökségnek köszönhetek. Az *Emlék- és ünnepi beszédek* e darabja az Erdélyi Múzeum „megnyitási ünnepélyén” hangzott el, így – az apai hagyomány révén – kétszeresen közel áll hozzám. Tehát: „Napjainkban az idő emelkedő dagályának csak oly nemzet állhat ellent, mely műveltség tekintetében is magasabban áll; s csak midőn áthatva ezen meggyőződéstől arra törekszik, hogy e nemzet, amennyiben hátrább maradt, Európa legműveltebb népeivel egy színvonalra emelkedjék, s ha ereje engedi, őket megelőzze: akkor teljesíthetjük őseinktől öröklött kötelességünket, mely most mint mindig csak az, hogy a magyar magához méltó helyet foglaljon el.”)

Az időjátékot nem Proust nyomán terveztem meg. Az idézett Eötvös-kötetekkel ellentétben itthon meg nem talált tanulmány, a *Kétvízközi majorok* visz vissza az 1893-nál is jóval régebbi múltba. Noha (Hantos) Gyula nagybátyám 1943-ban jelentette meg az Erdélyi Tudományos Intézet (kolozsvári) kiadványaként (a nyomtatásban olvasható dedikáció: „Apai nagyanyám áldott emlékének” – tehát az én dédnagyanyámnak, Verzák Ró-

zának), kutatási eredményei a XVII. század végébe, sőt a XV. századba is bevilágítanak. (Az első lábjegyzet megmagyarázza, miért csak addig tekint hátra: „Az Óvár eredeti, római betelepülésének, majd az Árpád-kori újraeledésének földrajzi miérettét, lényegében ma is megoldatlan és sok problémát rejtő kérdés itt tudatosan mellőzöm. Kiváló tudósok jó meglátásai s e sorok írójának néhány már kialakult gondolata sem változtat azon a tényen, hogy ez a kérdéscsoport még igen alapos vizsgálatra szorul. Itt azonban messze is vezetne a tárgyalása.”)

Hantos Gyula (az ifjabb) tudós, ám érzelemtől átfűtött tanulmányának megszületésében nyilvánvalóan szubjektív okok is közrejátszottak, negyedszázaddal a kolozsvári (unokatestvéri) séta megörökítése után. Az idézett ajánlásra közvetlen magyarázatot talállok a nagyapa (nekem dédapa) halotti értesítőjében, miszerint a 66 éves korában elhunyt Hantz Samu „szabó-mester, 1848-as honvéd, ág. ev. egyh. képviselő” temetésére 1897. augusztus 30-án kerül sor, „major-u. 11. számú házától”. A hibásan kisbetűvel nyomtatott lakhely későbbi olvasatban a Mikes Kelemen utcát jelenti, sőt feltételezem, át-számolás folytán a mai 15. számot; abból pedig, hogy nagybátyám az ő apai nagyanyja emlékének ajánlotta könyvét, arra következtetek, hogy a telket (azután elbontott házat?) Hantz Sámuel felesége, az 1846. (vagy 1844?) május 17-én Kolozsvárt római katolikus hitben született Verzák Róza hozta az evangélikus vallást továbbörökítő családba. – A Kántor-ág jelenti majd az ökumenizmust és egyéb társadalmi-történelmi tapasztalatokat a Mikes Kelemen 15-ben – az utcai szomszédság viszont évtizedeken át az ortodox zsidóság szokásaival ismertet meg, még engem is, gyermekkoromban (túlrett felnőttként New Yorkban, a 47. utcában láttam újra a kaftános, nagy szakállú ismerős figurákat, az arany és gyémánt forgatagában, amiből nekem és feleségemnek a forgatag jutott); fiaink, Laci és István a jószomszédi viszony meg egy (a Mikes 13-ból vásárolt) kölyök farkaskutyája révén, a zsinagógába is bebocsáttattak, ahol én már csak akkor jártam, amikor bútorüzlet nyílt az egykori imahelyen, a kilencvenes években. (A legújabb szomszédsági fejlemény: a kolozsvári egyetem részeként judaisztikai központ, könyvtár nyílik az elnéptelenedett zsinagógában.)

És most, a már említett M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1944-es nyomtatványán olvasható származási táblázat, illetve a Súlyom István által összeállított családfa birtokában lássuk, ami látható, leolvasható az ősről, részletesebben. A Hantos (Hantz) ágon mindkét forrásom Hantz Sámuelig megy vissza, de azt, hogy Samuel Hantz 1833-ban hol született, azt a nem hivatalos papír csak kérdőjellel jelöli (Beszterce?). A feleség, Verzák Róza felmenőiről sem tudok meg semmit. (A *Kétvízközi majorokban* „Régi nevek a Major-utcában és a régi majorok közvetlen szomszédságában” megjelölés alatt – Nagy, Gálfi, Lászlóczki, Kiss, Müller, Maksay, Poszler és sok más mellett – talállok egy Verzárt is, nem tartom azonban valószínűnek, hogy ez a Verzák elírása volna.) Nagyanyám, Krompecher Hermin (Szepesbéla, 1875. jún. 28. – 1949. júl. 16., Kolozsvár) családjáról sokkal több tudható meg, már csak azért is, mert Krompecher Ödön dr. 1926-ban, Budapesten, a Királyi Magyar Egyetemi Nyomdánál megjelentette *A Krompecher család történetét* (hét leszármazási táblával), amelyben 1341-től találni az eredetre vonatkozó adatokat, sőt a szerző feltételezi, hogy a felvidéki bányaváros, Krompach alapításában is szerepe volt a sziléziai Liegnitzből származó családnak. Nos, sem ezt a jeles polgári, sem az állítólagos ősi nemesi történetet nem kívánom ismertetni; megelégszem annak kimásolásával, hogy az 1831-ben Felkán született Krompecher Jenő kereskedőnek (1906-ban halt meg Budapesten) és a nagyszombati születésű Henriette Genersichnek (1838–1924), akik 1863-ban kötöttek házasságot, nyolc gyermeke született, közülük hat érte meg a felnőttkort. Hermin volt a hetedik a sorban. (Nagyanyám egyik pepita notesze ezzel a bejegyzéssel kezdődik: „Szüleim sírhelye: Budapest. Rákoskeresztúri temető. Hősök teme-

tője, 28. parcella, VI. tábla, 1. sor, 5. sz. sírhely.” Többi felmenője valószínűleg a Szepességben nyugszik. Apai nagyapja Samuel Krompecher névre hallgatott. Anyai ágon Johann Genersich nagypapa ügyvéd volt, a szintén Johann dédapa volt az evangélikus lelkész, teológiai tanár.)

A névőrzést, illetve névváltoztatást illetően: Hantz Gyula nagyapám névváltoztatási engedélye 1903-ra datált, a Krompecherek egy része (francia Svájcban és talán Amerikában is) a Genersichek megőrizték az eredeti családnevet, legfeljebb a kiejtésben idomult a név környezetükhöz. Az egykori Hantzok közt tudtommal sokféle magyarosított változat dívott, ám ezek (például a Harasziak) felderítése már kívül esik lehetőségeim határára. Irodalmi adósságom viszont a Korompayakkal (Krompecher-utódokkal) való kapcsolatfelvétel, az irodalomtörténet-írás klasszikusa, Horváth János miatt is; anyai és apai örökségem (az Eötvös Kollégium révén) így még inkább egybeforrna – és rám is vetülhetne némi nemesség az irodalomtörténész szakmában.

2003. január 4.

Szégymelni való késéssel fedezem fel másik adósságomat – amelyet mostanáig inkább családinak gondoltam – a *Kétféle majorok* olvasásakor. Hogy a földrajztudomány mai felkentjei élnek-e az alkalommal Hantos Gyula születésének centenáriumán, bizonyára több tényezőn múlik, nekem azonban váratlan öröm a közel hatvan évvel ezelőtti úttörő tanulmány, amelyben gazdaságföldrajz, történelem és (ez az igazi meglepetés) nyelvészet találkozik össze, az oknyomozó tudomány már-már írói megjelenítő erővel összeállított nyelvi példaanyaggal egészül ki. (H. Gy. „szabályos” szaktanulmányaira is alighanem érdemes volna újra felfigyelni. Régi iratok, fényképek közt, besárgult papíron egy 1931-es dolgozat levonata: *A magyar közigazgatás területi alapjai*. Régiók /újjá/szerveződése idején milyen frissen hangzik például egy ilyen mondat: „S a racionalizmus mellé odaszegődik az empirizmus, éppen hogy racionálisak lehessünk – ne csak az íróasztal mellett, de az életben is.” Huszonnyolc évesen volt valóságközelien bölcs.) Csúry Bálint hajdani tanítványa a kolozsvári Református Kollégiumban, jó érzékkel idézte föl gyermekkorra, ifjúsága emlékeit, de arra is volt gondja, hogy a szakirodalom tanulmányozása mellett jeles kortársak véleményét kérje a „kiegészítő” részeket illetően. (Mészöly Gedeon, Viski Károly és Szabó T. Attila a megnevezett nyelvész-lektorok, a történelmi adatok, összefüggések megvilágításában – a sokszor hivatkozott Jakab Elek Kolozsvár-története mellett – Kelemen Lajos levéltárosi tanácsai, információi voltak fontosak. Kelemen Lajos különben nem volt ritka vendég a Mikes 15-ben, édesapámmal az Erdélyi Múzeum-Egyesületben kerültek barátságba. Kamaszkori emlékem néhány közös ebéd az emeleti lakásban – ott laktunk akkor –, Kelemen Lajos úgy mesélt a régműltről, híres családokról, mintha tőlük, a szomszédból jött volna át hozzánk egy-két órára.) A nyelvi megjelenítésnek, a „kétféle majorok” közvetlen megszólaltatásának indoklása abszolút korszerű, meggyőző: „Vajon a tájnyelv, a tájszólás csak a nyelv, a szólás tudósának vizsgálódási körébe tartozik-e, mert a nyelvnek többé-kevésbé határozott törvények szerint létrejött tüneménye, változata? S nem vonható-e be a táj kutatójának, a geográfusnak munkaterületébe is, mert a tájra is jellemző, annak alkatrésze, termelvénye?” Szokatlan eljárását a fiatal földrajztudós másodsorban azzal menti, hogy már eltűnt nyelvjárásról (nyelvhasználatról) van szó, tehát nem vette el a nyelvészek kenyerét. „Harmadszor pedig – itt érkezünk vissza a Mikes Kelemen (Major) utcához – talán inkább kötelezett, mintsem jogosított egy személyes körülmény. Az, hogy a leírt tájnyelv apai nagyanyám nyelve volt. Nagyanyám Kolozsvárt született s pár évi bánffyhunyadi tartózkodását leszámítva itt élte le egész életét, legnagyobbbrészt éppen a régi Major utcában.

Haláláig, tizennégy éves koromig magam is úgyszólván ebben a régi kétvízközi nyelvben nőttem fel. Egy-egy fordulatát, kiejtésmódját mi már nem használtuk, nagyanyám még igen. De sokat mi is. Élénken emlékezetembe vésődött e nyelv sok olyan sajátága, amelyet máshol nem ismertek vagy megmosolyogtak, s ugyanígy az is, ami nekünk hatott idegenül az irodalmi nyelvből."

Unokaöcsi elfogultságomat nem kívánom rejteni, ám ítélje meg az objektív olvasó, vajon a pontosság, összefogottság nem párosul-e már a tanulmány első mondataiban kiváló stílusérzékkel. „Egy emberi táj és egy életforma kialakulása” cím alatt bevezetőként ez a Kolozsvár-kép tárul elénk:

„Az Árpád-kor vagy legalábbis a korai királyság Kolozsvárja a mai Óvárból állott, ez volt Kolozsvár. A város közepén volt a főtere, a mai Karolina-tér. A város magasabb, ármentesebb déli oldalán jelentékeny út futott, amely Nagyvárad felől jött a Kalotaszegen át, Gyalutól a Szamos völgyében és a Mezőség felé távozott. A város keleti falait szintén nevezetes átmenő útvonal szegélyezte, amely a Szilágyságból jött, de alkalmasint s gyakran sokkal távolibb tájakat is bekapcsolt északnyugatról. Ez a második út átkelve a Nádason meg kellett hogy kerülje a Fellegvár sarkantyúját, hogy elérje a várost. Viszont hely- és idővesztéség kikerülése céljából s talán szintén az ármentes szint keresése okából közvetlenül a hegy alatt maradt. A Szamos-hídig egyik oldalán a meredek hegylejtő emelkedett, másik oldalán folyóig terjedő síkság nyúlt el. Ez az út aztán dél felé, Torda és Nagyszeben irányában futott tovább. A város déli és keleti falai alatt futó utak a délkeleti sarokban metszettek egymást. Nyilvánvaló tehát, hogy itt volt a városon kívül a legenergiusabb pont. Itt alakulhattak ki azok a sokadalmak, vásárok, állat- és gabonavásárok elsősorban, amelyek nagyobb teret igényeltek, mint amekkorát a város belseje biztosíthatott. Hogy ennek az új, külső vásártérnek a jellegét és a szerepét a kiterjedése mennyire befolyásolta, mutatja, hogy egy 1831-es térképen még az Óvári piac (= Karolina tér) mellett Nagypiac néven szerepel a mai Mátyás király tér. S egy évszázadra rá Reményik Sándor egyik legszebb kolozsvári versében ezen az ősi jellegzetes Nagypiac néven említi az akkori Piața Unirii-t.” (A *Benéz a havas* című Reményik-versről van szó, amelyet negyven évvel később beaválogathattam *Az építész fia* címmel a *Kriterion*nál megjelent kötetbe.)

A kör bővítésével mintha távolodnánk a Mikes Kelemen utca 15-től. Én azt gondolom, hogy nem. A legújabban könyvtárunkba került (Csömörön Juli unokahúgomtól karácsonyi ajándékba kapott) térkép tanulmányozásával sem – jöllehet Giovanni Morando Visconti 1699-ben rajzolta meg Erdélyt, amikor a főváros Nagyszeben (Hermannstadt – Visconti szerint csak egy „n”-nel: Hermanstadt) volt. A Szebenben kiadott, keleti tájolású, Erdély határait nem mai módon értelmező térképnek tizenhat melléklete is van, ebből az egyik „Pianta di Clausemburg” címet viseli (C-vel és m-mel). Megtalálható rajta a Főtér a Szent Mihály-templommal („Chiesa Principale”), a Farkas utcai Református Kollégium („Colegio de Refor.”), több városkapu – a mi kapunk persze nem; a Szamos és a Malomárok közti rész füves (mocsaras?), fás osztatlan területként jelenik meg, a folyón túl pedig erdőt jelöl. Giovanni Morando Viscontinak tehát aligha tehetek szemrehányást a hiányért, viszont nehezményezem, hogy a 2002-ben itt helyben kiadott, 634 képeslapot, fényképet, reklámot tartalmazó *Kolozsvári Képeskönyv*ben nem jutott hely a Mikes Kelemen (Major, Tudor Vladimirescu, Croitorilor) utcának. Még szerencse, hogy az idősebb Cseh Gusztáv (néhai Cseh Gusztáv grafikus barátom apja) által 1941-ben rajzolt „átnézeti térképen” be van jelölve, a Széchenyi tér és az Eötvös utca között, sőt a közepén egy épület is leolvasható – ez vagy a zsinagóga, vagy a kórház. Mindenesetre betájolható általa a 15. számú ház.

A történelmi-földrajzi (emberföldrajzi) betájolást (hat évtized távolából) nagybátyámra bízom, a város és a „majorok” összefüggését ő ismerte ezeken a tájakon a legjobban.

1943 (1489–1903)

A hatalmas térségek övezetén kívül, „ameddig a város története nyomozható”, „mindig” nagy külvárosok voltak: kertek, majorok, szétszórt gazdasági épületek. Szinte azt merném mondani: a fogyasztó Kolozsvár-város körül a termelő Kolozsvár-falu. Eredetileg nem is falu, inkább falvak. Egy 1734-es adat szerint már Kolozsvár három, tudniillik északi, keleti és nyugati részén ugyanannyi külvárost számlál, amelyeknek lakosai többnyire földművelők. Egy 1736-os híradás szerint 3 kapuja van a városnak, a Közép-, Malom- és Monostorkapu, s mindegyik előtt nagy, magyarok, székelyek, szászok és oláhok által lakott külvárosok vannak, amelyek lakói föld- és szőlőművelésből élnek. Jó későn, a XVIII. század végén a kolozsvári görög kereskedők a belvároson kívül, a Házsongárd nevű szőlők alján, majorok és kertek közt vesznek még helyet templomnak. Tehát a belváros déli peremén túl, a mai Görögtemplom utca vidékén is voltak majorok. Major volt a mai Hunyadi téren túl a Tordai út és Györgyfalvi út között is. Nyugaton a ferencesek majorjai voltak a mai klinikák helyén, a mai Trefort utca és Mikó utca sarkán. Egészen a Mikó-kertig, kb. a mai klinikai központi épület bejárata vonaláig terjedtek. Barátok kertje néven ismerték ezt a területet a múlt század derekán. A plébánia majorja volt a mai ún. Státus-házak, helyesen a róm. kat. egyházközség sétatéri bérházai helyén. Talán erről a területről, talán a fentebb említett, a ma Bartha Miklós utca és Linczeg utca közti kertről szól egy 1822-ből való tudósítás, miszerint 1718-ban még „a Plébánusnak Monostor Kapun kívül Két Kertye volt, mellyek közül egyik a Szamos kissebb ágára rugott Monostor felől való végével”. Gyümölcsös- és konyhakert volt.

De ezek a déli és nyugati majorok úgyszólván csak a teljesség kedvéért említendőek meg. A kolozsvári majorok igazi klasszikus földje a Vashídon és a mai Széchenyi téren túl hídeltvi és kétvízközi, tágas, vízmenti területek voltak. Azok a területek, amelyek a folyó mai, árvízlátogatta völgysíkján fekszenek, s már ezért sem voltak jók városközpontnak, de annál könnyebb volt rajtuk az itatás, az öntözés, a gazdálkodás. Részben a Szamos-ágak, részben az ártér jó és bővizű, nem mély kútjai segítségével. Még majd 1809-ben is előfordul, hogy: „A Majorok közli Birtokosok kéri a Szamos vize miatt vallott károkat orvosoltatni és a vizet birtokaikról elvétetni. Válasz. Város Gazdája Bányai Péter Ó Klmének mái napon meg hagyatt, hogy a Belső Szamost [sic!] leg ottan el vétesse 's az Árkát a' Jégtől kitakaríttassa.”

Lássuk közelebbről ennek az északkeleti területnek a kialakulását és fejlődését.

1489-ben szerepel már az akkori városbíró külvárosi majorja. Egy horod fejrődi dézmbort hozat be oda éjnek idején, titkon. Ha Fejrődről ez titkon történhetett, alig gondolhatunk másra, mint hídeltvi vagy kétvízközi majorra. De aligha volt még itt sokáig más, mint egy-egy elszórt major. 1564-ben a város olyan közgyűlési határozatot hoz, hogy a csordának, barmoknak reggel és este a kurta Szappan utcai (= Dávid Ferenc utca) kis kapu nyitassék fel, nyilvánvaló tehát, hogy ebben az irányban voltak, a mai Széchenyi téren, vagy azon túl, de aligha messzire a városi legelők. Egy pár évvel előbbi, 1561-i határozat, amely szerint a városi legelőhelyeken senki ne vethessen, se kertet ne csináljon, másoknak, akiknek marhájok van, bosszantására és alkalmatlanságára, s ha mégis megteszi, a vetéseket és kerteket a város csordájával tapostassák el és rontsák le – alighanem éppen a majorok kialakulásának kezdti jelenségeire utal. Egy 1564–65-ből való leírás szerint a három külvárosban a házak nagyobb része fa. A jellegzetes itt a mi részünkre az, hogy fentiekből következőleg észak és északkelet felé is már egyáltalában házak vannak, mert mint látni fogjuk, a faépítkezés – Kolozsvárnak amúgy is egyik jellegzetessége – még igen sokáig jellemzi a kétvízközi majorvidéket. A mai Széchenyi tér, a régi barompiac eredetére és a körülötte alakuló külvárosrész lassú megnépesedésére érdekes felvilágosítást nyújt egy 1570. évbéli végzés, amelyet a várostól e külső piac körül házhelyet kérők ügyében hoztak. A város itt helyet nem adott, mert ez a hely mindennap rakva van vidéki barom-

mal. Kik a városra fát s egyebet hoznak, ott kell barmaikat kibocsátani. Hanem akiknek házuk nincsen, elég pusztá házat és helyet találnak az utcákban oda alá, kihez könnyebben férnek, hogysesm újonnan építnének. Mintha tehát már telkek, utcahálózat kezdene kialakulni. Egy 1571-ből való végzés a majorokban élő szekeres legényekről ír. Minden rontó ellenség, amely a falakat törejte, a külvárost is égette, pusztította. Adatunk van róla, hogy 1601-ben a hajdúk a majorok közt sok embert levágtak. De a majorok alkalmasint hamar kiheverték a károkat, s a felgyújtott, feldúlt faházak amilyen könnyen elromlottak, olyan könnyen fel is épültek ismét. 1610-ben megint a védelmi szemponttal ütköznek össze a majorok, illetőleg azok, amelyek a városhoz túlságosan közel férkőztek. A bíró előadja a közgyűlésen, hogy a Hídkapu előtt való majorok és kertek már korábban lerontatván, most sok könyörgés után megengedtetett, hogy a tulajdonosok alacsony kerttel veteményesnek bekeríttethessék, de se házat, se csúrt, pajtát s mulató tornácot, se semmi épületet ne építtessenek rájuk, élőfát ne neveljenek, s ha cselekednék, a bíró azonnal hányassa el s vágassa le, hogy a kilátást ne akadályozzák. A sövények, kertelések felállítását is a tanács választottjai hírével tegyék, úgy, hogy a Hídkapu piacának ne ártson. 1631-ben a nagy égést a Hídelve alsó szélére beütött menykő okozta, s a szél a tüzet előbb a víz-utcára (aligha az óvárira!) vitte, s amaz utca és a körül levő majorok mind elégték, azután a távolabbi majorokba, s néhány azok közül is elégett. Pár évre rá a jégzajlás elviszi a Szamoson volt ó-hidat, amelyik a tyúk-utcának a végében volt. Ez a Szamos-menti utcanév megint majorokra utal. A Kétvízköz akkori még félreeső voltát mutatja, hogy midőn 1638-ban egy szombatost megköveztek, ez a kivégzés a két Szamos közt ment végbe. 1686-ban támadástól féltve a várost a lajtörjákat a majorokból behozatják a falak közé. Egy 1703-ból fennmaradt összeírás szerint Kolozsvárt kert vagy major utcasorban 30 volt. Tekintve, hogy alkalmasint a mai telkeknél jóval nagyobb jószágtestekről volt szó (erre lesznek bizonyítékaink a következőkben), a külvárosok kialakulásának jelentékenyen előrehaladott állapotát kell látnunk ebben a számban. Az 1704-es kuruc harcok idején a dézmacsúr táján, a Hídelve végén tárgyalnak a felek, odáig, a mai Vágóhídig ért tehát a város, értsd: a többé-kevésbé beépült, inkább bekerített vagy beültetett terület. Később Rabutin a városból hálni kiment a táborba, éjjelre, a két víz közé. A majorok értéknövekedését mutatja, talán a betelepülés lassú megsűrűsödését is, hogy mindinkább súlyt helyez a város védelmükre s a kuruc pusztítás után már felpanaszolja, hogy három külvárosuk, az ott levő rendek költséges építései, majoraik tönkretétele mily veszteség. Ha talán túlzással is, bármely hazai mezővároshoz hasonlónak, néppel bővelkedőnek nevezik már e külvárosokat. Egy 1713–14-es összeírás megemlékezik a jezsuiták társaságának kertjeiről és majorság-birtokairól. 1722-ben Kolozsvár felpanaszolja, hogy úri és nemesi renden levő birtokosok külvárosi majorjaikba is jobbágyokat kezdetek telepíteni, ami megint a belterjesebb kihasználás előhaladását mutatja. 1732-ben viszont a tanács általában még szegényeknek, nem szilárdan meglepedetteknek jelzi a külvárosokat. Ez az idő sok obsitos német ittrigadásának, majorokba településének is korszaka. A XVIII. század folyamán a posztócsináló céh kertje a majorok és a két víz közt volt, a postaberek mellett. A kert még a XVIII. század folyamán eladatott. A posztócsinálók 1755-ös névjegyzékében szerepel olyan család-név, amely a XIX. század harmadik harmadában vizsgált területünkön mint telekkönyvi tulajdonos fog majd feltűnni. 1792-ben több házatlan kolozsvári polgár és mesterember a közép- és magyarkapun kívül kér házhelyet, mert az közel van a piachoz. A tanács igyekszik rávenni őket, hogy fogadjanak maguknak szállást a majorok közt, ott van elég hely s tisztességes ház. 1795-ben egy kétvízközi major a katolikus gimnázium konviktusának birtokába került. Egy Wesselényi br. telkének szomszédságában volt, s ez alkalmasint közelebből meghatározza helyét, mert tudjuk, hogy a mai Eszterházy utca volt régen a Wesselényi utca – talán éppen erről a telekről kapta nevét –, s azt is látni fogjuk, hogy az

Eszterházy utcában valóban voltak papi majorok. Az 1808-as városi jegyzőkönyvben említettek a Külső Király utcai (= Árpád úti) majorok közti lakosok.

Körülbelül a múlt század második évtizedétől kezdve mindinkább szerepelni kezd az iratokban a Kétvízköz, ami nyilván jelentősebb betelepültségének, szerepe megnövekedésének a jele. Közelebb is került a városhoz, lakosai polgárok már. 1825-ben állítólag már 153 tulajdon házzal bíró gör. kat. gazda élt Kolozsvárt, s a majorokban, bérházakban lakó szintannyi volt. 1834-ben az unitárius templom tornyában ütőórát akarnak csináltatni, ami szép s kivált a kétvízközi külvárosi lakosokra nézve szükséges célnak jeleztetik.

Míg a régebbi adatok majorjait sokszor nehéz, legalábbis bizonyos határozottsággal rögzíteni, az újabb adatok nyomán mind tisztábban megkülönböztethetők a belvárostól északkeletre terjengő síkon is a különböző major-gócok. Kb. a XIX. század elejétől tisztán látjuk, hogy a Hídelvén volt a városmajor s hogy a Kéztvízközt többféle papi major volt – kérdés éppen, hogy egy időben-e, vagy fokozatosan kijebb vándorolva – a Széchenyi tér keleti végének szomszédságától kezdve messze kifelé. Hatalmas papi majorok voltak a Pap utca elején, több mint valószínű, hogy az utca is innen vette a nevét, továbbá a mai Eszterházy utcában. Ezek – nem tudtam tisztázni – talán a kolozsvári római katolikus egyházközség majorjai voltak mind. De lehet, hogy kívül a piaristáknak, belül, láttuk, a gimnáziumnak s talán a ferenceseknek is voltak majorjaik. Mindenesetre alig hihető, hogy a ferenceseknek a klinikák felépülte után, a 70-es évektől a rendház mellett a mai Wesselényi utcában lettek volna még majorjaik.

Ezeket a térben távoli majorokat, amelyekre még sokan emlékeznek, könnyű volt legalább úgy-ahogy rögzíteni. De közvetlenül a Széchenyi tér északkeleti sarkáról indul egy kanyargós kis utca, ma Mikes utca, amely az első világháború előtti időkig Major utca, a XIX. század derekán még Majoros út néven szerepelt. A hagyományőrző név elárulja, a helyzet világossá teszi, hogy a legközelebb eső, legősibb, legtovább élt, de legrégebben eltűnt, napjainkra legkevesebb nyomot hagyott majorok vidéke, nyilvánvalólag még az északkeleti Szamos-síkságon belül is par excellence a régi majorok területe. 1794-ben egy közgyűlési határozatban szerepel a majorok közötti városnegyed, s ezt a környéket érti alatta, mert ugyanott külön említetik a hídelvi, de nem a kétvízközi negyed. S 1845-ben így határozzák meg Kétvízközt: „kezdődik a’ sétáló helyre kimenő keleti szegelenél, és tart a’ nagy és kisszamos közt épült (majorok közti) házaktól le a porondig és posta-berekig.”

Dolgozatom célja ez után a keretbe helyezés után éppen ennek a belváros peremi régi majorterületnek a fejlődési rajzát adni: a kialakulását, a lényegét és az elmúlását.

1844-ben [1846-ban] született, 1917-ben meghalt apai nagyanyám úgy mondta, hogy a Major utca 13–17. számú telkein volt a régi papok majorja. Ezt írásosan igazolni teljesen kielégítő módon, minden utánjárásom mellett sem sikerült, de mindenesetre vannak valószínűsítő adatok.

1622-ben az unitárius „plébánus” halála után összeírván örökségét, ebben szerepel egy majorság birtok (allódiium) Hídkapun kívül, ama híd mellett, amely a nagy Szamosra van építve, ahová a tized gabonából és borból az idő szerint járó dézsmát összegyűjteni szokás volt. Ez már nyilvánvalólag a mai Széchenyi tér keleti fele mögötti területre utal – a mai városi épület vonalában volt a híd –, a Dézsma utca vidékére, esetleg már éppen a Major utcai majorra. Nyilván ugyanerről szól 100 év múlva már egy katolikus adalék. 1822-ből a következő híradást vesszük: 1718-ban „a Plebanusnak a Híd Kapu előtt, a nagy híd mellett, az hol most az úgy nevezett barom piatz vagyon, egy majorja volt, melyben a bor dézsmálás szokott volt végben vitetni, de ez a hely ma a nemes Város birtokában vagyon, az Conscriptiobol pedig sub Nro 6 a tetzik ki, hogy ezek felett a Plébánusnak a két víz között egy Jó helye is volt, mely a Plébánus mostani Majorjával meg egyez, mivel ott a halas tót az én immediatus Praedecessorom töltette bé, a mint ez a T. N. Megye előtt, ki-

vált pedig a Ttts Curator Úr előtt, aki azon időben a Parochialis kertet felibe mívelte, tudva vagyton: de nem is mutathattya mega Ttts Ns Megye, hogy ez a Major valaha a Temp-lom birtokába lett volna: ide magok a Plebanusok építették házokat, szállítottak Zsellé-reket, kik a Parochialis földeknek mívelésében, segítségvel voltak és vannak.” Mintha itt a belső major megszűnése, a jelleg kifelé vándorlása volna olvasható.

További adatokért a régi térképekhez kell fordulnunk. Az említett 1714 utáni térkép tanúsága szerint az időben a Kádár utcában és a mai Széchenyi tér keleti felén túl a Major utca környékén már megvan a mai utcahálózat. A mai Hosszú és Apáczai utca közt mindenesetre messzebb kezdődik a telek, mint később. Körülbelül úgy, mint ma, a későbbi Tornavivoda telke akkor is a térhez tartozott. A Hosszú utcának a mai Eötvös utcán túli része azonban csak kis darabon volt még mindkét oldalt telkesítve, tovább csak az északi oldalon, s a Pap utcát még nem tünteti fel a rajz. A József császár korabeli térképen ellenben már teljesen előttünk áll a városnak ezen a részén a mai utcahálózat.

Ennél a régi kornál kell megemlékeznem a sokkal később is még fennállott, részben ma is meglévő ősi utcanevekről, mert azok talán még a XVIII. századnál is régebb időből valók, annak állapotait tükröztetik. A legjellegzetesebb nevekről, a Major utcáról, a Pap utcáról, amelyek a táj régi városi feladatait alapjában mutatták, már szólottam. A régi Dézsmacsúrtér (ma Vágóhídtér), a Dézsmacsúr út (ma Kriza utca), a Dézsma utca, Kádár utca neve elárulja, hogy területünk a bort termelő északi, délnek kitett lejtőjű szőlőhegyek s a bort fogyasztó város közt terült el. De talán nem túlságosan merész vállalkozás a fenti telkesítési adatok figyelembevételével a Hosszú utca nevét is magyarázni próbálni. Nyilvánvaló, hogy a régi hagyománytisztelet mellett egy azelőtt rövidebb utca neve nemigen vált Hosszú utcává csak azért, mert idővel mind tovább kiépült s hosszú lett. Ez a név talán arra utal, hogy anélkül, hogy maga az utca valami sajátos jelleggel, tartalommal bírt volna, talán hogy két oldala még egyáltalán telkekre lett volna osztva, már vitt valahova, egy meghatározott célhoz, amely végig az egész utcán át volt elérhető. Egy csapásra létrejött, inkább kitaposott, mintsem kiépített hosszadalmas út lehetett, akik eleinte ott jártak, azok többsége legalább végigment rajta, ezért találta és nevezte el hosszúnak. Távoli területre vezetett, s ez a távoli területre vezető volta adta meg eredetileg alkalmasint egyetlen jellegét és nevét. Bizonyára a Pap utca tájékára, a papok majorjához vitt itt gyakran az út. Talán a régi majortól az újhoz.

Mit jelentett a XVIII. században a meglévő „mai utcahálózat”? Egy 1703-as összeírás tanúsítja, hogy akkor a mai Kossuth Lajos utcában is kb. a mai unitárius gimnázium tájától kifelé már csak faépületek voltak. Mennyivel inkább kijebb! A jozefinista felvétel leírása szerint: „ belváros legtöbb háza kőből épült, az elővárosok azonban – kivéve két templomot és néhány házat – fából vannak épülve.” Az 1870-es évek elején a telekkönyvi felvételi birtoklapok a Major utcában és a telkeivel összeszögellő telkeken, a Széchenyi tér, Kádár utca, Nagyszamos utca (ma Szamos utca), Lőrinc utca (ma Eötvös utca) és Hosszú utca közti két, a régi Major utcát szegélyező telektömbön még a legtöbb helyen kerteket, csűrőskerteket, faházakat, házhelyeket említenek. Hatalmas, csak később parcellázott, felaprózott telkek voltak javarészt. Így a Mikes utca mai 1. és 3. számú telke még a szomszédos Széchenyi téri telekhez tartozott, az 5., 7., 9., 11. számú mai telkek egyetlen beépítetlen kert volt szám nélkül, a mai 13. szám volt az 1. szám, a mai 23. szám a 9., a mai 29. a 11. Hasonlóan a páros oldalon. A mai 8. szám volt az első: a 2. szám, mert az előbbiek a térről vagy a Hosszú utcából be-, illetve átnyúló telkek voltak, a mai 16. szám volt a 4. szám, stb. Kolozsvár tájfejlődésének egészen határozottan megfigyelhető sajátossága az éles ellentét: a belvárosban a szűk frontú mély telkek összevásárlása tágas középületek számára s a külvárosokban a kiterjedt nagy telkek feldarabolása. Ez mutatkozott itt is.

Egy 1903-ban megjelent munka a Hóstát, Kétvízköz, Hídelve terjedelmes tizedeiben csak kéteemeletes katonai laktanyákkal tarkázott apró házakat s földműves lakosságot vél találhatni. Nagyjából igaza lehetett, de természetesen éppen a belvároshoz legközelebb eső piac menti területeken legkevésbé. A kétvízközi majorterület mezőgazdálkodó népességébe már jóóta mind több kisiparos vegyült. Nagyon lassan, fokozatosan, megrázkódtatás, életmódváltoztatás nélkül. Az ipar eleinte csak mellékfoglalkozás volt s később is megmaradt mellékfoglalkozásnak a gazdálkodás.

Már 1845-ben látunk ilyesmit. A kormányzó, a kormányzékai tanácsosok még mind a belvárosban laknak, a kormányzékai titkárok közül már egy a barompiacon. A kormányzék melletti ügyvédek közül 28-an laktak a belvárosban, 9-en azon kívül, utóbbiak közül egy a Kisszamos mellett, egy a Kétvízközt. A gyakorló orvosok közül 12 lakott a belvárosban, egy azon kívül, területünkön egy sem. A gyakorló sebészek közül 17 lakott a belvárosban, 4 azon kívül, közülük egy a barompiacon. A gyakorló bábák közül már csak 14 lakott a belvárosban, 19 azon kívül, közülük egy a majorok közt. Mind a négy gyógyszerész a belvárosban lakott. A céhbeli mesteremberekről a csatolt térkép tájékoztat. Mutatja, hogy sok ipar a belvárosban székelt még, de épp a legtöbb iparost foglalkoztató egyik-másik ipar már nem. A csizmadiák, a tímárok, a mészárosok, a szőcsök már inkább a külvárosokban telepedtek. Területünk, igaz: inkább vízmenti peremei, a tímárok fő telephelye, a majorok közt jelentékeny számban vannak csizmadiák. A XV. század óta átvette Kolozsvár a budai jogot, amely előírja, hogy a húsvágás legyen fényes nappal és a folyóvíz mellett. A XVIII. század végén még a Szamos hídfőjénél volt a vágóhíd s a mészárszék. A barompiac és környéke 1845-ben is a mészárosok hazája. Több szőcs is lakott ekkor a Kétvízközt, s szabók, kerekések, rézművesek. Ács, asztalos, aranyműves, fazekas is akadt.

2003. január 5.

Elnézést kellene kérnem családilag és kolozsvárilag nem érintett olvasóimtól e hosszabb történelmi betétért. Nem teszem. Igaz, sok a részadat (és az idézeteknél még sokkal több, a sűrű bibliográfiai utalásokat ugyanis nem másoltam át), ám a folyamat leírása korántsem csak helyi érdekű. Azért szakítom meg itt az idézést, mert a (tulajdonosi, lakói) névsorok következnak – ez már valóban a kutatónak szól. A legszívesebben ide nyomattatnám a szépséges színes foglalkozási térképet az 1845-ös Kolozsvárról, de visszafogom magam, és csak a *Kétvízközi majorok* harmadik, zárófejezetéből („Egy emberi táj és egy életforma elmúlása”) írok ki egy-két későbbi történetet. Tehát:

„...a város súlypontjának északkelet felé való eltolódása, a piacnak mindinkább a mai Széchenyi-térre tömörülése nem maradhatott hatás nélkül a Major-utca régi majorterületére sem. Éppen ellenkezőleg. Ez az ősi, leghosszabb időt megélt majorterület közeli, kitett fekvésénél fogva a leggyökeresebben kellett hogy átalakuljon. A telkek elaprózódása, a faházak helyébe szerény téglaházak épülése még nem volt jelentős változás. Sem az életmód nem változott meg, sem a népesség nem cserélődött ki. De ez a terület sem úszhatta meg a változások korát kisméretű átalakulással, haszonkertből díszkerteté előkelőséggel, mint a villákká szakadt külsőbb vagy félreesőbb majorok.” A piac közelsége magyarázza a zsidó telektulajdonosok számának fokozatos növekedését. A XX. század elején felépül az ortodox zsinagóga, a régi nagy Weinberger telken pedig a Zsidókórház. „Az 1910-es évek elején a Major-utca macskaköveit felszedik, aszfaltozzák, bevezetik a vízvezetékét, a csatornázást, a villanyvilágítást és elkeresztelik Mikes Kelemen-utcának. A telkeket feltöltik, félméterrel és egy méterrel is sok helyt, az utcaszintig. Mind sűrűbben házak zsúfolódnak, elvéve emeletesek is, a régi kertek helyére, s ami kert megmarad, falak közé bebörtönözve teng tovább mint otffelejtt emlék.”

A leírást egy évszázad múltán csak itt-ott kell kiegészíteni, például azzal, hogy bevezetik a földgázfűtést is (ha jól emlékszem, az ötvenes években mi is ástuk az árkot). Új ház nemigen épült azóta, a zsúfoltságot a járdán mindkét oldalon parkoló autók kel­ tük (legújában a nemzeti színű polgármester nemzeti színűre festett oszlopocskákkal díszíti a járdaszegélyt, az autóvezetők bosszúságára, a gyalogosok némi hasznára), köztük igyekeznek lebonyolódni a napközben különösen sűrű forgalom, a továbbra is pár lépésre lévő piac, no meg a (továbbépített) kórház, és persze az átmenő sokadalom (gyalogosok, járművek) jóvoltából. A macskaköveket helyettesítő aszfalton időről idő­ re hatalmas lyukak keletkeznek. Volt olyan esős éjszaka (már „szabadságunk” XX. szá­ zad végi évtizede alatt), hogy megjelentek az útjavítók, kisépérték a házak előtti göd­ röket, beléjük öntöttek egy kis forró fekete lávát, továbbmentek – egy hónap múlva jö­ hettek volna újra.

Hanem a kapun belül a kert, szerencsére, nem rajtuk múlik. „Falak közé bebörtönöz­ ve” – írta a hajdani majorok világa felől közelítő geográfus-történész. Én, a XXI. század elején, megfordítanám a kérdést: ami kert megmaradt, nekünk, falak közé bebörtönözöt­ teknek, nem „ottfelejtett emlék” – a valódi szabadság, az emberibb lét. Ezt éltük valamennyien évtizedeken át, ki többet, ki kevesebbet profitálva a házhoz jött „zöldövezet­ ből”: nagyanyám, apám, újabbán feleségem, fiaink. Bálint, Bence és Bori pedig nyáron egész napra a kert tulajdonosa. De a tél sem akadály. Micsoda öröm, ha nyakig lucsko­ san jöhetnek be a házba, akár most, januárban.

Messze nem börtön volt Hermin nagyanyámnak a kert (és az udvar, a háztetők fölé nőtt ezüsthárssal, gyermekkoromban még egy óriás, viharban az emeleti folyosóig hajló, félelmetesen nyikorgó fenyővel, a ház sarkánál pedig az elkülönített tyúkudvarral), nem is csak emlék. Tanítónői, iskolaigazgatói életének, özvegyi éveinek XX. századi évtizedei­ ről sajnos nem sokat tudok (volt-e valamilyen folytatása az 1893–94-es naplónak?), csak a napi feljegyzések háztáji adatai közt tallózhatok. A megőrzött pepita noteszek – a teen­ dők, kiadások, utazásokra magával vitt személyes tárgyak, (1942-től) a légtalmi tanfo­ lyam feljegyzései (az első mondat: „A mai háborúk nem a fronton folynak, hanem az egész ország hadszíntér”) mellett – a kert életéről szólnak: mit, mikor, melyik ágyásba ve­ tettek, mikor permeteztek (én is emlékszem még a vörös orrú Csergő úrra, aki hátán a réztartállyal időről időre megjelent). Nyugdíjaskorában nagymama napról napra beírta, hogy a kendermagos, a sárga jérce, a vörös, a fekete, az új vörös, pimpi (az egyik ked­ venc? hiszen neve is van) hányadik tojását tojta. A csúcstartó, úgy látom, a sárga jérce volt, 1942. február 25. és 1944 februárja (?) közt, 361 tojással; de látok egy 380-as számot is, bizonyos „e.k.” után, a végén pedig ez áll: „megöltük: 1944. jún. 5.” A többieket a be­ szállásolt orosz katonák ölték, ették meg, pár hónappal később, októberben (egyetlen sze­ rencsés megmenekült egy fehér búbos volt, az én kedvencem, erre az epizódra ugyan­ csak emlékszem, noha a háborús hónapokat, éveket mi, a szüleimmel és nővéremmel, a Farkas utcában éltük meg – de ez a Farkas utcai élet az iskolával, iskolákkal, barátokkal, háborúval külön történet). Az oroszok rovására a Mikes utcai házban nem csak ezt írták; legalább ennyire azt, hogy a katonák lovaikat a gyümölcsfák törzséhez kötötték, aminek következtében néhány körtefa nem élte túl a telet. Micsoda körték teremtek itt, az erdei vajonctól az angulémi hercegnőig meg egy apró, ám csodálatosan fűszeres gyümölcsű fajtáig, amelyet a sajátomnak tudtam, most mégsem jut eszembe a neve. A katonák okoz­ ta sérelem annál nagyobbabbnak számított, hogy nagyanyám Erfurtból szerezte be a kerté­ szeti prospektusokat (a facsemetéket is?, azt nem tudom).

Egyszóval, a Mikes Kelemen 15. alatt a majorok öröksége – értelmiségi munka leveze­ tő évtizedében – folyamatosan tovább élt; és ebben, már a saját élesebb emlékeim szerint, édesapám fontos szerepet vállalt. Igaz, őt nem a veteményes és a majorság érdekelte (no-

ha tyúkot egy ideig tartottunk, a megbecsült egyedek tojózása viszonylag hamar kiment a divatból – amit nagyanyám idejében a szolgálólánnyal együtt még igencsak műveltek, nehogy eltojjon valamelyik napi tojásköteles). A gyöngyvirág lett apám specialitása – a legrégebbi hagyományhoz híven (lásd az ajándék Eötvös-kötetet a préselt virággal nagyszüleim könyvtárában) –, a kert egyéb virágai, orgona, bazsarózsa meg a továbbra is gazdagon termő gyümölcsfák azonban szintén hozzájárultak a szegényes tanári nyugdíj és a pótkeresetek (szótárkészítő bedolgozó munka, kiadói korrektúra, „dióbelgyártás”) kiegészítéséhez.

2003. január 18.

„Ablak a jelenre”. Ezt a címet adtuk az erdélyi magyar középiskolásokat megszólító szerkesztőségi pályázatunknak, még 2002. tavasz végén-nyarán. A közel nyolcvan beérkezett válasz (dolgozat, tanulmány, esszé vagy éppen elbeszélés) igazi meglepetés, öröm. A tegnapelőtti díjosztás a Protestáns Teológia dísztermében, Bethlen Gábor színe előtt, talán minden jelenlévőnek ünnep volt. Egyúttal (részleges, ám vitathatatlanul pozitív) válasz az unitáriusoknál – neves egyházi vezetők portréja alatt – november 24-én fölített és a januári *Korunk*-ban nyomtatásban is megisméltelt kérdésre: „Van-e magyar jövő Kolozsváron?” (Salat Levente). Persze, az a jó, hogy korántsem csak a kolozsvári diákok – meg szüleik és nagyszüleik – érdekeltek az ügyben, Erdély térképének számos pontját sikerült ezúttal összekötni. Vajon hányan kerülhet(né)nek fel a most díjazottak közül egy majdani térképre, amely a „magyar tájak, magyar kiválóságok” (Hantos Gyula) új emberföldrajzi megmérettetésére vállalkozna?

Magamat is vizsgáztatom, akaratlanul, amikor a gyerekek dolgozatait olvasom. Az „Ablak a jelenre” ugyanis nem zárta ki, sőt igényelte, hogy a pályázók szüleiket, nagyszüleiket, néha még dédapáikat-anyáikat is megvallassák. És az emlékezések arról tanúskodnak, hogy az erdélyi múlt nem határolható le Biharpüspökinél és Felsőtömösnél; Budapest, Kecskemét, a Felvidék is jelentkezik a régi történetekben – persze, Németország és Szibéria is. Vagyis, vagyis – a legteljesebb mértékben itthon vagyunk a Mikes Kelemen utca 15. históriájával – még ha nem is neveztem be, túlkorosként, a *Korunk*-pályázatra. Itt is volt-van (Románia mellett) Németország, Oroszország (Szovjetunió), Amerika, Svájc – és természetesen a történelmi Magyarország. (Nem számítom ide az újabban, utazásokról hazahozott térképeket, stockholmi, párizsi, római bedekkereket, kínai regényeket – a *Gyökök, álmok, tengerek* „nyersanyagát”.)

Ház-, illetve családtörténetünk folytatásához a kért adatokon túl spontán támogatás is érkezik. A legutóbbi forrás Anka Aurél *élete és hadisebészeti munkássága* (Kolozsvár, 2002) címet viseli, a kötetet gondozó Tibori Szabó Zoltán ajándéka. A jeles erdélyi katonaorvos életrajzi adatai (1866–1912) akár a dési iskolai évek, akár az Erdélyi Múzeum-Egyesületben tartott előadásai okán legfeljebb (apámra vonatkozatható) párhuzamok végiggondolására készítenének, ám egyszer csak azt olvasom, hogy a kolozsvári Orvosi Karnak, ahol Anka is tanult, milyen kitűnő tanárai voltak, s a névsort a pályaképrajzoló orvostörténész Genersich Antallal kezdi; ennél váratlanabb, hogy egy fakszimilén Dr. Genersich Gusztáv igazgató főorvos keze írásával ismerkedhetem, Anka Aurél özvegyéhez szóló kondoleáló levélben, amely a kolozsvári egyetem együttérzését fejezte ki. A Krompecher-ági rokonokat érintő utalásokat másfajta könyvekben kellene keresnem. Például az ötvenes évek magyarországi kitelepítettjeit ismertető tanulmányban, minthogy nagyanyám egyik bátyja, a budapesti illetőségű Krompecher Jenő nyugalmazott honvédtábornok (1866–1957) kényszerlakhelyen, Tizzasülyben halt meg. Öccse, Constant (1871–1944) szerencsésebb volt: végzettsége szerint állatorvos, de munkahelye szerint a Földművelésügyi Minisztériumhoz tartozott, föltehetőleg tehát rá is öreg Jenő bácsi sor-

sa, a kitelepítés várt volna. (Milyen kitűnő filmet készítettek erről a témáról *Te rongyos élet* címmel, Udvaros Dorottyával! Laci fiam egy forgatásról mesélve beszélt nekünk napjaink e rendkívüli színésznőjéről. No lám, egy újabb asszociáció, amely nemzedékeket és korokat köt össze.)

(Ifjabb) Hantos Gyulát szintén megmentette sorsa egy ilyenfajta – politikai – leszámolástól. Illetve csak részben. A gyerekkori hallomásokat a *Világosság* című kolozsvári napilap 1945. márciusi számaiban ellenőrzöm. A minden foglalkozási ágra és társadalmi rétegre kiterjedő „tisztogató bizottságok” működéséről részletes beszámolókat közlő lapszámok egyikében, 20-án „Visszatértek a kolozsvári egyetemi tanárok” cím alatt a következő cikk olvasható: „KOLOZSVÁR, március 19. A kolozsvári egyetem elsodródott tanárai közül többen visszajöttek városunkba. Klimkó Dezső sebész, Móricz Dénes gyermekorvos, Ludány György élettani és Gunda Gyula néprajzi professzorok már a múlt hét folyamán jelentkeztek munkájuk folytatására. A mai napon László Gyula régész, Imre Lajos vegyész, Környei István idegyógyász, Balanyi György történetszakos, Hantos Gyula földrajzszakos, Martonyi János közjogász, Turi [Tury] Sándor hiteljogász, Szászi István magánjogász és Bónis György jogtörténész professzorok megérkezéséről kaptunk hírt. A munkára jelentkező egyetemi tanároknak a múltban tanúsított magatartását az egyetemi tanács felülvizsgálja és csak akkor jogosítja fel őket munkájuk folytatására, ha demokratikus szempontból kifogás alá nem esnek. Másfelől azonban az egyetemi tanács függővé teszi döntésének az érvényét az arra illetékes hatóságok döntésétől, amelyek az elmenekültek visszafogadását szabályozzák.” Március 25-én arról tudósít az újság, hogy nevezett egyetemi tanárok többsége (László Gyula, Gunda Béla, Klimkó, Bónis, Tury, Hantos, Imre, Szászi, Martonyi, Környei – plusz Pápai Zoltán és három gyakornok) a Közalkalmazottak Tisztogató Bizottsága előtt fog megjelenni; a tisztogató bizottság pedig „kéri azokat, akiknek nevezettek ellen demokrata szempontból kifogásuk van, hogy aláírott és lakóhelyükkel megjelölt jelentéseiket” juttassák el az illetékes irodába. Kiegészítésképpen idemácsolok a március 21-i *Világosság*gból két passzust a polgármesteri rendeletből „az eltávoztak lakás és bútorügyében”: „1.§ Mindazok a természetes személyek, akik 1944. október hó 11-e előtt a város területéről eltávozván lakásukat elhagyták, visszatérésük esetén nem tarthatnak igényt előbbi lakásukra, ha azt a lakáshivatal a felszabadulás után másnak már kiutalta. Ha visszatérésük idején a lakás másnak kiutalva még nem is volna, azt akkor is csak a lakáshivatal új kiutalása alapján foglalhatják ismét el. 2. § Az 1. §-ban meghatározott személyek, amennyiben eltávozásuk alkalmával lakberendezésüket és egyéb ingóságait magukkal nem vitték és azokat a hatóságok időközben közérdekből vagy szociális indokokból igénybe vették és másoknak használatra kiutalták, azoknak birtoklására újabb intézkedésig igényt nem tarthatnak.” Hát ebbe szegény nagybátyám ugyancsak beletenyeretelt. Ahogy visszaemlékszem a családi beszélgetésekre (nyolcéves voltam már, de később is szóba került a szomorú történet), a sétatéri státusházak egyikéből (talán nyár végén, vagy valamikor kora ősszel) feleségével, a kitűnő germanista Hajdu Helgával együtt Budapestre távozott Hantos Gyula professzor a polgári tulajdonról alkotott fogalmihoz ragaszkodva, hazatérésekor vissza akarta kapni lakását, bútorait, képeit, de pechére oda az egyik neves román városvezető költözött be, ő pedig (H. Gy.) botrányt csapott. Ezek után nem csoda (noha egyértelmű, hogy nem volt elkötelezett németbarát, mindenesetre messzemenően nem volt Hitler híve), hogy a Legfelsőbb Tisztogató Bizottság (Gheorghe Russu, Nagy Sándor, Szepesi Sándor, Neumann Jenő dr. és Kőműves Nagy Lajos az aláírók) őt is az internálandók listájára tette, Martonyi János jogász professzorral, Puskás Lajos tanárral, másokkal együtt. (Az indoklás, amint ez a *Világosság*ban 1945. március 31-én olvasható volt: „A reakciós és fasisztabarát szellem újabban ismét felvetette a fejét. Ennek megsemmisítéséért, valamint a közvélemény kielégítéséért,

a jelen közlemény megjelenésétől számított 48 órán belül a következő személyek internálódók” – és következnek tizenegy tételben a nevek és kategóriák.) Hantos Gyulának sikerült még idejében, internálás előtt ismét Budapestre utaznia; ott (ezt már az Életrajzi Lexikon írja) egyetemi tanári státusának megtartásával a Népgondozó Hivatalban kapott állás térképész szakelőadóként – 1945 decemberében bekövetkezett haláláig. (Antibiotikumok híján akkoriban az agyhártyagyulladás gyógyíthatatlannak bizonyult.)

Hagyatékából – 1942-ből – egy „Vegyések” jelzetű füzet került most kezembe, (szak)könyvekből kiírt adatok, idézetek gyűjteménye. Feldolgozásukra aligha telt már H. Gy. rövidre szabott életrajzából. Engem egy dési vonatkozású könyvcím ragad meg – a Hantos családba távolabbról érkezőkhöz lehet kapocs ez is. Kádár József munkája 1882-ben jelent meg, Désen, címe: *A dési ev.ref. egyházközség története. Kapcsolatban a város kiválóbbság eseményeivel.* A Kántor név nem fordul ugyan elő benne (sosem próbáltam ellenőrizni, állítólag Mátyás király korabeli nemességre található utalás valahol, amit aztán az elszegényedés követett – úgy tudom, Kelemen Lajos találta meg az adatot), számomra azonban – a kolozsvári Mikes utcában 2003-ban olvasva – érdekes a történelmi fölvezetés, a város nevééről fennmaradtak összefoglalása. „Egy monda tartja fenn magát, támogatva több történetíró állításával, hogy új hazát kereső őseink, Deéshez érkeve, háromszor kiálták: »Deus!« S e szótól kapta e város Deés nevét. Anynyi fáradtság után itt pihentek meg először. Az óvárban egy nagy kövön ülve tanácskozott a 7 vezér az elfoglalandó haza nagy munkája felől.” E kedvesen naiv eredeztetéssel szemben maga Kádár József azt mondja: „Mi azokkal tartunk, kik Deés nevét Deés alvezérről vélik neveztetni, ami nagyon valószínű, mert ha volt Torda, Doboka stb. vezér, miért ne lehetett volna Dézs is.” Ezzel szemben a *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, vagyis az Akadémia szerint Dézs ugyan személynévből származik, de a latin Desiderius magyarba átvett alakjából, rövidüléssel – a Dezsővel azonos szótóbból. Szóval latin név meg apám szülővárosa (1890) és egy hosszabb, szubjektív hangvételű feljegyzésben még az Erdélyi Múzeum-Egyesület is, az 1942. október 19–21-i dési vándorgyűlés alkalmából; ez utóbbi persze már nagybátyám Dézs-leírása – amely szemléletében, szövegében (röviden) a *Kétvízközi majorokra* emlékeztet. „...a dési Óvár körül nőtt meg a város, benyúlt a hegyek közé a tágas szétöblösödő patak völgyeken, felkapaszkodott a hegyoldalakra s békés korszakokban talán régebben is kimerészkedett a sík parti részre. De itt a Szamos árvizei s a Szamosvölgyön vonuló seregek mindig veszélyt jelentettek. Épp azért a város zömével mai napig visszahúzódik a Szamos vizétől s a völgyek útvonalaitól, elbújik az oldalt eső domborzati öbölbe. Azt mutatja ez, hogy a völgyek Dézs környékén inkább voltak a pusztító hadseregek taszító, mint a kereskedők és áruik vonzó országútjai. De Kolozsvár is túl közel volt, s később talán még Szamosújvár is. A vasút oly távol helyezte állomását, hogy ez a vasúthoz vezető utat s ott az új, gazdasági települést nem mozdította elő. Főleg azért, mert ez az út igen keskeny, s a vasúti híd közelében úgy elszűkül, a meredek hegylejtő s a víz között, hogy egy darabon egyik oldalán sincs hely szűk házsornak sem. Valósággal más kis-tájban van az állomás, mint a város. Dézs két látszólag ellentétes tulajdonságot egyesít magában. Városias és magyar...”

Ha ez a leírás (kis részt idéztem belőle) tanulmányá alakul, családunk két ágának, a Kántornak és Hantosnak indító tájait, Dést (az Alsó- és Felső-sétáttérrel, a főtéri gótikus református templommal) és Kolozsvárt (a Mikes, azaz Major utcával s a Kossuth Lajos utcai evangélikus templommal) most egyazon szerző, a nem mindennapi stílris készséggel megáldott földrajztudós, „emberföldrajzos” láttatásában szembesíthetném, közelíthetném egymáshoz. (Az a korai, gyermekszemmel készült 1918-as kolozsvári kalauz már sejtetett valamit Hantos Gyula képességeiből.) Emlékeztetőnek így is kedves nekem, valamikor gyakrabban jártam magam is azt a keskeny utat a dési állomás és a Malató kö-

zött, apám rokonaihoz igyekezve. Persze, azt, hogy Dés város és magyar, már az ötvenes-hatvanas években sem igen érzékelttem, Kolozsvárról tett rövid látogatásaim során. Talán csak Incze János – mellesleg a dési (kisbetűs) kántor – lakásán, festményei között éreztem a (magyar) kulturális otthonosságot, és amikor szintén festő nagybátyámmal, a Budapestre elszármazott Anti bácsival jártuk Dés utcáit, testvérére (apámra) emlékezve, meg főleg az egykori dési festőiskolájukat, ahol még Dési Huber Istvánnal együtt dolgoztak, tanítottak. (De ne legyen igazságtalan nagynéném, Róza néni emlékéhez; Szilágyi Józsi bácsi, a víg kedélyű mészáros özvegye volt az egyik leghűségesebb olvasóm – nem dési viszonyításban. Persze, nem csupán ifj. Kántor Lajos-újságcikkeket olvasott, napról napra, amíg csak tartott a madzaggal megkötött szemüvege.)

Dés azért jelen van ma is a Mikes utca 15-ben, az Incze-képekkel, Dési Huber-grafikákkal (özvegye ajándékával), főképpen pedig Kántor Antal festményeivel; apai nagyapám és nagyanyám is itt van, ágyamból őket látom, a szekrény sor fölött (Anti fiuk, a legkisebb, örökítette meg öregkori arcukat).

2003. január 20.

Cikázik az ember, még ha itthon ül is. Németországból visszatérve, azaz újraélve írásban a tavalyi élményeket, ma délben Kárpátalján jártam, de utána még felmentem a Holdvilág utcába, ahol a California Fitness (karbantartó) készítményeihez lehet hozzájutni. Errefelé lakott, még a XIX. században, a millennium előtt, a Genersich-házban Szabó Dezső mint kisgyerek; azt hiszem, azok közül, akik mostanában arra járnak, kevesen gondolnak rá. Németországban és Ungváron ő nyilván nem volt velem, noha a magyar jakokkal és panaszokkal igencsak foglalkozott – és ebbe mindenféle idegen veszélyt (többek közt a németet), szétszabdaltságot beleértett. A vonatra persze bármikor felülhetett, hogy úti élményeit hazahozza nagyszámú olvasójának, de azzal, hogy internet meg honlap, aligha tudott volna mit kezdeni. Ebben, igaz, nem sok különbség van köztünk, nekem is (szerkesztőségi) segítséget kell kérnem, ha most például a Kárpátalján élő író, Balla D. Károly kezdeményezte „Vízumköteles irodalom?” ankétjára akarok rákattintani, a bevezetőmhez érkezett hozzászólásokat megnézni. Mert hát ez az újabb időutazás magyarázata, így voltam én pár órával ezelőtt az ukrán felségterületnek számító Kárpátalján; sőt Németországban is (most csak virtuálisan), bár ezt a nyári kiruccanást papíron (*Magyar-német, avagy: hol a boldogság mostanában*) – a *Helikon*ban és a kecskeméti *Forrásban* – télidőben igazolhatom. (Kaliforniában pedig éppen egy évtizede fordultam meg.) Szóval, személyi helikopter híján is ide-oda röpködhet ma az ember, ha segítségül hívja az írott meg az elektronikus sajtót. Hát még ha magam is interneteznék – mint ifjú, sőt korosabb kollégáim teszik.

Ha ezt a kitérőt világot a Szabó Dezsővel nagyjából egyidős (nála négy évvel idősebb) anyai nagyapám lehetőségeihez mérem – nem is szólva itt a kisvárosba zárt, földközben élt apai nagyszülőkről, malatói (dési) helyhez kötöttségükről –, szóval ha (idősb) Hantos Gyulára gondolok, aki Kolozsvár és Bánffyhunad között élte életét 1896 őszétől 1903-ig... Erről az időszakról az unokának mostanáig pár levél tanúskodott.

Várt, és mégis váratlan ajándék Budapestről, Súlyom Istvántól: néhány fénymásolt lap („Hantz Gyula polg. és felső-leány-isk. tanár naplójegyzetei az 1896. év szept. 6-tól kezdve 1897.” – a dátum további része olvashatatlan, föltehetőleg március közepéig terjednek a följegyzett élmények) – a huszonegy éves ifjú pályakezdéséről és jövőidőbeli feleségéről, Krompecher Hermin kolozsvári tanítónőről tudok meg újabb dolgokat. (Választottját néha Ibolyának kereszteli át, magyarosítja.)

Akkor hát vissza a régmúltba.

1896. szeptember 7.

Szeptember hó 6-án a délutáni vegyes vonattal kijöttem Bánffyhunyadra állomásom elfoglalása végett, az út hosszú és unalmas volt, a vonat minden őrháznál megállván csak úgy haladtunk, akár csak valami jó lószekérrel. Egész úton lehangolt voltam s valami sajátságos érzés vett erőt rajtam, melyet ugyan bánatnak nem nevezhetek, legfőleg a távozás s a kellemes emlékektől való megválás idézte borongós sejtelemnek, a minnek oka volt, hogy oly kis helyre kellett jönnöm s oly sok mindent hallottam az itteni collegialitásról. Mind ezeknél azonban jóval hatalmasabb lelkifurdalás gyötört, mert elgondoltam otthon ily csekély fizetés mellett is mennyivel jobban kényelmesebben lennék s mennyit segíthetnék. Fájt, hogy nem mehettem el délután azon szelíd angyalhoz, ki örökkön mosolygó arczával, gyermek kedélyének ártatlanságával annyi boldog órát szerzett nekem, s megkedveltette az életet s kítől megtanultam mindent lehetőleg nem pesszimizistikus, de ellenkezőleg ideális oldaláról felfogni és megítélni. Eszembe jutott a kedves család, melynek körében szórakozva is annyit lehet tanulni s találgattam magamban, valljon Ibolya jól mulat-e? v. talán szomorkodik, adott szavából, ismerve, hogy mindig őszintén szíve szerint szólott, arra a meggyőződésre jutottam, hogy Ibolya (He.) az utóbbit cselekszi, de megvigasztalt annak tudata, hogy hertenként legalább egyszer láthatom szüleim s őt, s reményem volt mielőbb Kolozsvárra bejutni. A vonat ezalatt megérkezett, barátom, Beszterczey György fogadott s csakhamar lakására érkeztünk, mely akkor a község végén a piactól jobbra térve az úgynevezett al v. Kossuth Lajos utca bal során volt. A lakás csinos és tetszett. [...] Látogatást tettünk az igazgatónál Koleszár Lajosnál, kinek egy doboz hercegovinai dohányt adtam ajándékba. A fogadtatás rendkívül szívélyes volt, rögtön be is mutatott a gondnoksági elnöknek, Gyarmathi Zsigmond kir. tanácsos B-hunyadi földbirtokosnak, ki szintén üdvözölt s igen szívesen fogadott. Rövid idei ott időzés után távoztunk, hogy Binder Albert iskolai orvoshoz is idejébe elérjünk, de csak nejét találtuk otthon, mire visszatértünk, és vidám társalgás között este 11 óráig töltöttük az időt. Barátom B. Gy. a nekem átadott lakásáig kísért s aztán eltávozott, mert reggel korán mennie kellett Kolozsvárra vissza. Most a mitől féltém bekövetkezett, az első percz életemben, midőn teljesen magamra maradtam egy szobában lakósnak, de az irtózást erős akarattal legyőztem magamban s bárha az éjjel, mert melegem volt, keveset aludtam, de a siker megvolt, mert hozzá szoktam az egyedüliséghez. [...]

Szept. 7. Már korán reggel ébren voltam, gyönyörű, derült, napfényes volt a reggel. Ablakomat megaranyozta a napnak fényes sugára, mely fehér függönyömbé beleakadva csak két oldalt a réseken tudott a szobámba hatolni s csak mint két fényes fényszalag verődött vissza a padlóról. Jókedvűen végeztem reggeli öltözködésem, a midőn megjelent a kis Koleszár Jenő s hírül hozta barátom távozását. Majd hegedülni kezdtem, hogy addig míg reggelim behozzák s iskolába indulhatok legyen foglalkozásom, s hogy a kis barátomnak kedvet szerezzek [... – itt a fénymásolat hibája megszakítja a folyamatos olvasást] önkéntes barátom kinek jegyese s a ki által megismertem ép azon nap jött meg. Nagynéném öt perczig tartó meglátogatása után a templomba siettem, ép jókor értem oda s mindent hallhattam, ott láttam, a ki nekem legnagyobb örömet okozott, az egyetlen Herminkét. Kétszeres ihlettség szállott meg, hogy őt megláttam a 6 napi távollét után mégegyszer oly jól esett őt, enyéimet s a várost látni, a mit fokozott azon tudat, hogy még ma fényképét is bírni fogom. Borbély Ferencz csendőr százados két leánya zavarta csupán boldogságom, folytonos odapillantásaik s mindenkinék feltűnt csevegéseikkel. Isteni-tisztelet után elragadtatva köszöntém s megtevéim megjegyzéseim, melyet Hanaszievicsné Őnagysága s leánya, Mariska is

megerősítettek. Útközben míg a főtért megkerültük, a kedves Hermin többfelé betért vásárlás végett, majd találkoztunk dr. Koch Ferencz egyetemi magántanár úrral, mely után ketten maradva haza kísértem. Délutánra újból sok dolgom volt, mit megnehezített azon körülmény, hogy fényképem után nem mentek el, pedig én délutánra megígértem, hogy választás végett valamennyit oda viszem. De, mivel csak kettő volt késsen, azt vittem fel s a szökébbiket választotta, melyet az egész család is legjobbnak tartott, s melyre engedelmével a következőket írtam „Az aranyos Herminnek emlékül. Kolozsvárt, 1896. 13/IX. Hantz Gy.”

Megszólított, miért mutattam meg oly nyíltan a képet, hisz most már mindenik tudni fogja, a mit már eddig úgy is sejtettek. Genersichné Önagysága ép akkor toppant a kis szobába, mikor írtam s kérdezte, talán titkot írok, de azért kiment, udvariasabb volt, minthogy engem zavarba hozzon, pedig én nyugodtan megmutattam volna a felírást. Cserébe adta legújabb remekül sikerült képeinek egyikét, de kérésemre sem írt rá semmit, talán, mert félt, hogy más is meglátja, tehát nem bízott eléggé, hogy őrzeni fogom, mit alig hiszek, v. udvariassága és szemérve nem engedte, hogy mások tudtával írjon s a vendégeket várakoztassa. Nyugodt és vidám lettem újból, szavam, melynek be nem válthatása délben anynyira gyötört, elmulott, barátom B. Gy.-t is felkerestem, beszéltem vele, sőt ő is fel jött. A délután, bár Klotild és Gábi ngságáék nem voltak otthon, mégis felle kedves volt, pótolta a más három kedves leány hiányukat. Beszélgettünk, játszottunk, majd uzsonna után érdekes beszélédek folyamában róczét kerestünk, de hasztalan. 7 órakor barátom és Hanaszievicsné távoztak, s velük kellett nekem is tartanom, nagy sajnálatomra. A tanár úr szíves kérdezősködései s búcsú után távoztunk H. és M. ngságáék társaságában, kik onnan visszatértek, mi pedig beszélgetések között hazamentünk, elfogadván a H-né meghívását, végre az útra készülés, a csomagolás következett. B. Hunyad, 1896. szept. 14-én HGy.

Szept. 14. Korán reggel künn voltam a vasútnál 5.29 perczkor el indultam s Magyaránadason történt 10 percznyi késés miatt csak 1/27-kor értem ide. A nap már fenn ragyogott a gyönyörű tiszta égen, a fedelekre esett harmat olvadni kezdett s a fedelek füstölőni látszottak. Az éj folyamán a földre ereszkedett páraszerű köd mind magasabbra szállott s oszladozni kezdett. Csendes, de biztos léptekkel tartottam most lakásom felé, a falu most nem tetszett oly megnyerőnek, mint első látáskor, idegennek éreztem magam a szó teljes értelmében, mintha egészen másra lettem volna [...]

Október 1. (Csütörtök) Gyönyörű, derült, fényes reggel volt, úgy, hogy örvendett az ember, hogy oly sok eső után újból láthatja a napnak aranyos sugárait. Mosolygó színben tűnt fel újból minden, megújult lelkemben az elmúlt nyarak fenséges képe. Hamarosan iskolába mentem s ép órát tartottam, midőn a szolgálta három levéllel lepett meg, egyiket otthonról küldték, a másik a bátyámtól való volt, a harmadik a képezdei hangverseny műsora. Majd találkoztam Keresztes Károly magyaró-kereki tanítóval, régi ismerősömmel s aztán az igazgató úrnak a néma leány ügyében írtam s ügyeim rendeztem (fizetések). Ebéd után az intézeti kertben sétáltunk s almáztunk, órák után, mikor magán óráim is megtartottam, előadtam újítási szándékom, mit helyeselt, de egyelőre elhalasztani kénytelen, mert nincs reá fedezet. Binder doktornál voltam feldagadt arczommal, ki jód-tincturát rendelt, s kinek 2 frtot fizettem, majd vendégem volt Dóczy Endre róm. kath. lelkész s azután az igazgatóval a vasútnál voltunk, a hol Gy. Zsigmond honvéd főhadnaggyal egy kis incidensem volt, mi szinte rosszul végződött.

B-Hunyad, 1896. okt. 2. H.Gy.

Okt. 2. (Péntek) Gyönyörű tiszta volt az ég, ragyogott a nap, a reggeli hús levegő éltetőleg hatott az emberre. Egész éjjel nyugtalanul aludtam, részint az esteli felháborodás miatt, részint arczom miatt, mely iszonyúan fáj. Sietve felkészültem s egyenesen a gyógyszerértárho mentem, hogy orvosságom elhozzam, mely után magam gyógykezelés alá vettem, de hasztalan, mert a daganat folyton nőtt. Délután kollegáim ösztönzésére a komolyabb bajnak elejét veendő elhatároztam Kolozsvárra haza menni, mit meg is tettem. Otthon csodálkoztam a dolgon, s magam sem vettem olyan nagyba, mind az által reggel egy névjegyem magamhoz hívtam Dr. Genersich Gusztáv egyetemi magántanárt, ki jódos kenőcsöt és forró borogatást rendelt, mert mint mondá, ha a hidegvíz nem használt, bizonyára genny van a daganatban s fel kell vágni. A család ezen igen elszomorodott, de kénytelen volt belenyugodni. Így voltam okt. 3–7-ig, még enni sem tudtam s fölötté bántott, hogy a harmadikán este induló Genersichné Önagyságát nem kísérhettem a vonathoz, s az aranyos kis Herminkét sem látogathattam meg, mire Elektől küldtem el a kötenyt egy névjegy kíséretében. A vágás által okozott fájdalomon átesve, könnyebben éreztem magam, enni is inkább tudtam s vidámabb lettem, habár a sebnek naponkénti mosása s a kötés sok kellemetlenséggel járt. Már pénteken, 9-én felkeltem, hogy végig hallgassam a képezde jubileumát s a hangversenyt, amelyen legnagyobb sajnálatomra részt nem vehettem. E napra ígértem tiszteletem tenni, az aranyos szép Herminnél, felkötött fejfel bár, de a hangverseny miatt csak szombaton válthattam be szavam, a midőn este 9 óráig időztem nála s vasárnap a szőlőbe menni határoztuk, a mikor a kedves öcsém bemutattam s midőn Hermin hideg szavai oly mélyen érintettek, hogy hétfőn 12-én kifogásaim s érzelmeim jegyzőkönyv alakban adtam át azon verssel, mellyet számára még augusztusban írtam. E naptól kezdve minden második nap vendége voltam egész eljövetelemig okt. 25-ig bezárólag. Sok minden dolgról beszélünk, de legnevezetesebb volt 18-ika, a midőn a szőlőből visszajöve, uzsonna és Hanasieviczék távozása után aranyos szája megnyílt s örökön mosolygó ajkai elkomolyodtak, s kijelentette, hogy neki jó állása van, ő sze[...] évi 1100 frt jövedelme van s nincs reá szorulva, hogy férjhez menjen s ha ezt mégis teszi, akkor tanítani nem fog, mert akkor nem lehet jó háziasszony, s ő már régóta gondolkozott azon, hogy jó volna, ha letenném a középiskolai tanári vizsgálatot, mert ha egyelőre nem is, de idővel gimnáziumhoz juthatok s ha nem is egyetemi tanár, de igazgató lehetek, több a jövőm és jövedelmem s ez nekem is jobb. Mind ezt megérlelte dr. Koch Ferenczné Önagysága s megerősítette Grátz Mór ág. ev. lelkész és Gimesch Károly ág. ev. elemi tanító elismerő nyilatkozata, kik úgy mondták, hogy arra képesnek találunk minden nagyobb fáradság nélkül. Föltételének a mi a jövedelmi részét illeti elfogadtam, a vizsgálatot illetőleg semmi biztos reményre nem bízattam, még akkor sem, midőn a tanár úr közbelépését ígérte. Utóbb kijelentette, hogy ha nem hallott volna rólam annyi jót, s nem remélte volna, hogy a középiskolai vizsgálatot leteszem, nem engedte volna a dolgot ennyire jutni, mi eddigi magatartásával s beszédével egészen ellenkezik s talán be sem áll, ha a család el nem megy. Vittem színes levélapirokat, miket nem akart elfogadni, de ott hagytam s egy kis mellcsokrot küldtem. Okt. 18-án szüreten voltam a nagynénémnél, s mivel szülő kevés volt, s korán készen voltunk, hamar kerekedett tánczra a dolog. Ott volt a két Csiky leány (Ilona és Erzsi), Szilágyi Ilonka, Nagy Katinka és Erzsi. Pompásan mulattunk, én azonban ¼4 órakor eltávoztam azon ürügy alatt, hogy dolgom van, minek nem tudták kitalálni az okát. Otthon átöltözököttem s elmentem a kedves Herminhez, ki, mivel a mamája kizárta fölötté bosszús volt és sok oly dolgot mondott a mamájáról, mit lecsillapulva talán maga is megbánt. Otthonlétem alatt párszor elkísértem a Majális utczából haza. Otthon töltött időmnek haszna volt, hogy a dologgal teljesen tisztába jöttem minden oldalról.

B.Hunyad, 1896. okt. 29-én. H. Gy.

2003. január 21.

A pontos és szövegadó Hantz (Hantos) Gyula és az aranyos Herminke (majd Kántor Lajos és Hantos Irén) házassága megkötött, így aztán én is beszámolhatok napjaimról. Szűkebb teret jártam be ma, a Mikes Kelemen, a Nagyszamos utca és a Széchenyi tér között (otthon-szerkesztőség-bevásárlás), vagyis maradtam a Kétvízközi majorok belterületén. Nem internetez(tet)tem, a *Korunk*-repertórium (1990–2000) címlapját terveztük meg, véglegesítettük – és jövő hónapi lapszámunk, a „Sztálinizmus Romániában, Közép-Európában” szerkesztését igyekeztünk lezárni. Azt nagyszüleim és szüleim nem sejtették, de 1990-ben még én sem gondoltam volna, hogy szerkesztőségi szobám ablaka a diófánkra néz majd, s egy pár méteres alagút fúrásával a Mikes 15. kertjéből a *Korunk* udvarára juthatnék. A Főtérről (a Mátyás-szoborra néző műemlék épületből), illetve a Vármegeháza földszinti termeiből (ahol a *Korunk* Galéria legszebb éveit élte, Szervátiusz Jenő, Kós Károly, Fülöp Antal Andor, Nagy Albert, Nagy Imre, Balázs Péter, Gy. Szabó Béla, Barcsay Jenő kiállításai) a Szamos-partra, egy udvarvégi rozoga épület (az egykori zsidó gimnázium) emeletére jutottunk, ahol hóolvadáskor meg nyári viharokban beázunk – egyebekben viszont függetlenek vagyunk (már amennyire az állandó pénzihiány függetlenséget jelenthet).

Időutazásunkban tartozom annak (részletesebb) elmondásával, hogy miként vált lehetségessé – több mint egy évszázad alatt, a gének rejtélyes útján – a Mikes Kelemen utca 15. és a Nagyszamos (hivatalosan: Iașilor) 14. ilyen közelítése, összekapcsolása. Vagyis hát vissza kell térnem nagyapám, Hantos Gyula naplójához, s a ház, házunk múlt század eleji, két világháború közötti életéhez, hogy aztán elérkezzünk 1957-hez (amikor a sztálinizmust még korántsem számolták fel Romániában). Néhány oldalnyi fénymásolaton az édesanya (dédanyám), Hantz Samuné Verzák Róza utolsó éveiről, betegségről, haláláról, temetéséről olvasok. Az 1917. január és augusztus közti időszakban (is) Dr. Genersich Gusztáv látta el a háziorvosi teendőket – már itt, a Mikes 15-ben, és ő állapította meg (a két éven át tartó torokrák következményeként) a halál beálltát is. A lelkiismeretes, mély szeretettől és gondoskodástól, felelősségérzettől áthatott leírás a temetési jelenettel, a koszorúk körülírásával zárul. Ez is egyfajta rokoni számbavétel, és a baráti-munkatársi kör szemlézése. Nagyapám jellemzésére is idézem (1917-ből): „...megrendeltem egy elsőosztályú temetést, mely mindenben méltó volt ahhoz a fáradhatatlan, munkás élethez, melyet édes mamám leélt. Sötétkék őszirózsafehér rózsákkal és szekfűvel volt a mi koszorúnk, fekete széles szalaggal, 1. Felejthetetlen édes anyáknak Hermin és Gyula. 2. Tiszta fehér csokor fehér szalaggal Szeretett jó nagymamánknak Gyula, Irénke, Ilus; 3. vörös és fehér rózsá csokor fekete szalaggal, Drága jó édes anyáknak Ginus és Misi, 4. fehér koszorú – fehér szalag felejthetetlen jó nagymamánknak Ginus és Kálmán; 5. Szeretett jó Róza néni a Krompecher család, lila szalag, lila virág, 6. fehér virág – lila szalag őszinte részvétellel Judik József és családja [J. J. lánya, Judik Mária édesanyám legjobb barátnője – és így az én keresztanyám – volt, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár dokumentációs osztályának főnöke lett; róla tulajdonképpen hosszabban kellene írnom, hiszen a Mikes Kelemen utcai múlthoz tartozik]. 7. fehér és lila virág sötét lila szalag a jó néni Dr. Genersich Gusztáv és családja. 8. Igaz részvétellel az evang. tanítótestület lila szalag – fehér virág, 9. lila viola koszorú lila szalag őszinte részvétellel a polg. fiúisk tanártestülete. Csokrot hozott Jani Aszód-ról, Clotild fehér csokrot, Rakuscincz Ilona fehér csokrot, Sólyomné Wenrich Anni fehér csokrot, Horváth Jánosné a szeretetházból.” (Zalán Péterné Sólyom Ilus unokatestvérem elbeszélése szerint Sólyom dédmama is lakott a Mikes 15-ben néhány évig, miután családja többi tagja kitelepedett Budapestre.)

A mozaikokból próbálva összerakni a képet, milyen is volt hát (a naplót is író) Hantos nagyapa, aki az udvarlás nem könnyű éveit után 1902. augusztus 5-én kötött házasságot Krompecher Herminnel? (Herminből mégsem lett Ibolya.) És milyen volt ez a szerelem, amely – következtetésem szerint – Hermin részéről az 1893–94-es naplóban leírt első, szívzaggató szerelmet követte? (Mert a szószékről is hallott „H” nyilván nem azonos a polgári iskolai tanár Hantz-Hantos Gyulával.) A tartózkodás, az „illem” betartása írható ugyan a kor számlájára, a családi elvárásokra, ám ezen túl az ifjú, vidám tanítónő láthatóan szigorú feltételeket szab a vele egyidős ifjúnak. Valószínűleg innen magyarázható Hantz Gyula korai szakmai ambíciója. Ennek látványos eredményéről nem a végül is elért iskolaigazgatói funkció, nem is a (szintén hallomásból őrzött adalékként) magyarpárti titkári megbízatás (a húszas években? a harmincasok legelején?) vall meggyőzően, hanem egy lexikoni címszó, amelyet a *Polgári iskolai író-tanárok élete és munkáiból* másolok ki. (A szerző Deák Gyula, a könyv Budapesten jelent meg, 1942-ben.) Nos, eszerint Hantos Gyulának gazdag pedagógiai-szerzői munkássága volt, főként a múlt század első éveiben, egyebek közt a *Polgári Iskolai Közöny* és a *Család és Iskola* hasábjain.

Hantos Gyula tanár. Sz. 1875. Kolozsvár. Működését 1896. kezdte Bánffyhunyon, 1903–14. a kolozsvári á. polg. l., azután pedig az ottani f. iskolában működött. Cikkei: PIK (1897. 10. Helyzetünk, 1909. 3. A nyilvános és magánvizsgálatok szabályozása, 1913. 9. A közös cél felé, 14. Rendkívüli magánvizsgálatok); PI. (Budafok 1906. 5. Levél a szerkesztőhöz); M. Tanügy (IV. 6. Képzés és képesítés); Család és Iskola (1901. 20. A mi eszményünk, 1904. 5. A polgári fiúiskolák reformja, 1905. 7. Leányaink nevelése, 10. Művészi nevelés, 1906. 4. Tanításunk hiányai, 14. Elmélet és gyakorlat, 1907. 4. A szocializmus és az iskola, 1908. 5. A szocializmusról általában, 6. Teendőink, 1909. 4. Milton mint nevelő, 6. A középiskola reformja Horvátországban, 7. Az iskolák reformja és szabadsága, 10. A spanyol iskolaügy, 11. A boszniai iskolák, 12. Chicago iskolái, 13. Darwin mint nevelő, Svájci szünidei tanfolyamok, 16. A művészet iránti érzék nevelése az iskolában, 20. Kísérleti pedagógia, 1910. 1. A büntetés mint nevelési eszköz, 2. Bukovinai iskolák, 3. Franciaország felekezeti iskolái, 4. A mese értéke, 5–8. Lélektani kísérletek, 9. A bajorországi tanítók küzdelme, 10. Pestalozzi szociálpolitikája és pedagógiája, 13. A hivatásszerű képzés, 15. A tanító egyénisége, 17. Virágkultusz, 19. Modern iskolázás, 20. Az igazságra nevelés; 1911. 1. A baseli új iskolai törvény, 4. A gyermek gondolatvilága, 5. Játék és munka, 7. Oroszországi leánynevelés, 8. Játékszerek és szünidei iskolák. 9. A nyilvános vizsgálatokról, 12. Az osztrák népiskolákról. 15. A német tanítók gazdasági helyzete, 16. Az iskola és a modern élet, 17. Szeretet a nevelésben, 20. Az önfegyelmzés, 1912. 2. A helyes beszéd, 5. Atheni iskolák, 6. Ifjúságunk gondozása, 7. A krajnai szláv iskolák, 9. Irodalmi olvasmányok, 12. Az életbelépő ifjú tanítókhöz, 14. A tanítóképző helye az iskolák között, 15. A részvét a nevelésben, 1913. 10. A svájci tanítók kívánságai, 13. A pálya kezdetén); Kolozsvár á.I.É. (1910. Munkára nevelés). Írt könyvismertetéseket német nyelvű szakmunkákról is. Belső munkatársa volt a Család és Iskolának az 1910–12. években.

Ez a lista – gondolom, az egész családnak, de talán a pedagógiatörténettel foglalkozóknak is – nagy meglepetés. Milton? Darwin? Szocializmus? Chicago? Svájc? Oroszország? Bukovina? Krajnák? Ezeknek a cikkeknek illene utánanézni. (Újabb tudatosult adósság!)

És mit csináltak, mire jutottak Hantos Gyula és Krompecher Hermin Kolozsvárról, a Mikes Kelemen utca 15.-ből indult gyermekei? Gyula a helybeli Református Kollégium elvégzése után a Királyi Magyar Tudományegyetem „okleveles közigazda” diplomáját szerezte meg, 1928-ban, Budapesten, előtte az 1924–25-ös tanévben pedig a kar külképví-

seleti és konzuli szakosztályán fejezte be tanulmányait, majd 1931-ben a Pázmány Péter Egyetem jogi karán tett doktorátust. Irénke (édesanyám), örök fájdalmára, nem iratkozhatott be az egyetemre, akkor nem telt ebből a családnak – Gyula taníttatása Budapesten sokba került; így az orvosi és kutatói pálya (a rák gyógyításával akart volna foglalkozni) csak álom maradt. A Református Leánygimnázium latintanárát, Dr. Kántor Lajost megismerve, fiatalon férjhez ment, két gyermeket szült; a feleség, családjánya, gondos háziasszony élete végéig (1977) értelmiségi életet élt. Húga, Ilonka (Ilus) az 1916–1917-es tanévben kezdte iskoláit a Hantos Gyuláné igazgatta ágostai hitvallású evangélikus népiskola első osztályában, az értesítő szerint Rakuscsinecz Ilona volt a tanítónője. Előkerült egy rózsaszín kartonlapocsksa, Dra Ileana Hantos (Hantos Ilona kisasszony) nevére kiállítva: az 1908-ban alapított „N. Iorga Szabadegyetem” Vălenii-de-Munte-ban működő kurzusait látogathatta, 1927 júliusában, a 184. számú igazolvánnyal. Foglalkozásaként „elevă” (tanuló) van feltüntetve, lakcímeként Cluj, str. Tudor Vladimirescu (vagyis: Mikes Kelemen) 15. Nyilvánvalóan előkészületnek szánták ezt a szülei, hogy helyt tudjon majd állni a kolozsvári, akkor csak román nyelvű egyetemi oktatásban, a kémiai karon. Az akció sikerült – a román nyelvtudást azonban nemigen kamatoztathatta, ugyanis Budapestre ment férjhez 1936-ban Sólyom Jenő evangélikus lelkészhez, a későbbi neves teológiai tanárhoz, egyháztörténészhez, Luther-kutatóhoz (akinek a családja szintén Kolozsvárról repatriált; Sólyom Jenőné Hantos Ilona szült hat gyermeket – valamennyien Budapesten élnek). Ami viszont a román nyelv használata címszó alatt megjegyzendő: a Kántor nevet fölvevett Hantos-lány férje oldalán, egy nyáron, Rîmnicu Vilceán (a Regátban, az Olt-menti szép kisvárosban) vállalt gyűjtőmunkát; a Cheresteşiu-féle magyar-román szótár előkészítésében vettek részt. Három vagy négy évtizeddel később (ifjabb) Kántor Lajosné Nagy Erzsébet (Kántor Erzsébet néven) irodalmi szinten folytatta a magyar-román kapcsolatok ápolását, tíz román könyv (elbeszélés, regény, útirajz) magyarra fordításával, a román sajtó rendszeres szemlélésével.

Ez már a jelenbe vezet át – tehát ez (is) történik a kapun belül, a Mikes Kelemen utca 15.-ben. De még adós vagyok a két világháború közötti, pontosan a húszas-harmincas-negyvenes évek itteni történéseinek elmondásával. Adós vagyok, és alighanem adós is maradok vele. Mert erre a szakaszra vonatkozólag alig találok dokumentumokat, följegyzéseket. Egy-két érdekességet azért igen. Az (1864-ben alapított) Első Magyar Iparbank 13892 számú betétkönyve, Hantos Irénke nevére, illetve a benne talált 1921. augusztusi gépiratos értesítés Krompecher Jenő (akkor még) ezredes úrnak címezve egy háromszáz koronás (4%-os kamatú) járadékot, majd további befizetéseket igazol, összesen (kamatostul) 2517 korona 40 fillérről – ám ebből, mint jeleztem, nem lett sem kolozsvári, sem budapesti továbbtanulás.

Miután a Hantos-gyerekek kirepültek a házból, illetve Hantos Gyula (az apa) meghalt, nyilván megváltozott az élet a Mikes 15.-ben. Nagyanyám már beidézett pepita fedelű noteszei és egy nagyobb – ugyancsak pepita – notesz a legfőbb ismeretek közlői a nyugdíjas tanítónő magányos életéről. Utóbbi a „Receptek főzéshez” címet viseli, és van benne minden, ömlesztve: töltött kelkáposzta és hecsempecs (csipkebogyóból főzött hecserli, azaz hecsedli), Herczegnétől tanult vajás tészta, szepesi tepertyús pogácsa és pozsonyi kifli, zöldborsóleves (brrr!), eperkocsonya, hagymás tokány, paprikás tojás, aranygaluska, gyümölcscecet, disznóölés (zárójelbe téve a „Török” név) – a művelet részletes leírásával. A „tejes kenyér” receptjét idemácsolom: „10 fillér ára élesztőt kb. ¼ óráig kelni hagyunk 1 jó vizes pohár langyos tejben 1 o [kocka] cukorral. Mikor megkelt, tálba öntjük, eldörzsöljük s hozzá teszünk annyi lisztet, hogy jó kemény kovász legyen belőle. Ezt kelni hagyjuk kb. ¾ óráig. Akkor rátöltjük a literből megmaradt többi meleg tejet, melybe beledobtunk 2 nyers, reszelt krumplit, sót és 2 o cukrot, elkeverjük, teszünk hozzá any-

nyi lisztet, hogy kalácskészta legyen belőle, s megint kelni hagyjuk 1½ óráig. Akkor kikent, kiprészített tepsibe tesszük, abban is kelni hagyjuk ¼ óráig, tojással megkenjük s 1 óráig lassú tűznél sütjük.” A munkát leszámítva, ez összesen három óra és háromnegyed, vagyis egy fél munkanap. (Erről jut eszembe István fiunk első, önkéntes vargabéles sütése, tizenegy évesen; amikor ő és a bátyja már nyári vakáció volt, mi azonban munkában, egy – nyomtatott – szakácskönyvből kinézve készíttette elő a masszát, s amíg az „pihent”, elmentek a moziba; végül mindkét akció jól sikerült, a vargabéles kifogástalan lett – István orvosná, Laci pedig, évek múltán, operatőrré és rendezővé, majd producerré avansált.) Az ilyen vagy ennél azért kevesebb keletést, pihentetést követelő tészta-receptekre szokta volt mondani tanárnő feleségem az anyósának: – Akkor már inkább pihenek én. Visszatérve nagymamám receptes füzetéhez, látom benne a diós lincit is – ehhez hozzáfűzte (zárójelben): „Saját találm.” Én erre vagy ehhez hasonlóra édesanyám süteményei közt emlékszem (Láng Guszti és felesége, Zsozsó a megmondható, hogy ez milyen volt) – bár lehet, hogy most igazságtalan vagyok nagymamámhoz. Tény, hogy az ő kosztjával kapcsolatban semmilyen emlékem nem maradt, csak az anyai „főzt” ízei maradtak meg nyemen. Az igazsághoz viszont hozzátartozik, hogy a sóska-, a zöldségleves, a becsinált, általában a tejfőlös levelek, főzelékek a mai Mikes 15-ben messze jobbak, mint a gyerekek és ifjúkoromban fogyasztott rántásos ételek voltak.

Hosszú távon a recepteknél (meg „fejből ételeknél”) bizonyára fontosabb a recepttel meg nem valósítható gyermeknevelés, beleértve lehetőség szerint az unokákkal való foglalkozást is. Ez persze mértékegységekkel nem mérhető – csupán az eredmény felől. Boldog az a család, ahol így igazolódik az utódlás. Én úgy gondolom, hogy a Mikes Kelemen 15. ebből a szempontból nem vizsgázott rosszul, nemzedékeken át. Mondják, a pedagógus szülők gyermekei a legrosszabbul neveltek. Szeretném hinni, hogy az itt felnőttekre is érvényes: kivétel erősíti a szabályt.

2003. január 22.

Csendes nap a szerkesztőségben és itthon is. A Magyar Kultúra Napját (a Himnusz születésnapját) munkával ünnepelhetem. Most lehetne – kellene – megpróbálnom kiegészíteni a Mikes Kelemen 15. történetét a dokumentumokból, naplókából kimaradtakkal, illetve már a mi történetünkkel, a harmadik és a negyedik nemzedékbeliekkel, az itthon-maradások és távozások leírásával, magyarázatával. Még azelőtt „beköltözéssel” a Mikes utcai otthonba, szüleimmel, a nagymamával közös háztartásba. És az 1945 májusát megelőző évekkel – jöllehet azok elsősorban a Király utcai református tanári házban, főképpen pedig a Farkas utcában, az állami gyakorló gimnázium igazgatói lakásában zajlottak. Próbálkoztam már ennek felidézésével, erről szól az „Örökségem: az iskola”, továbbá a „Király utcai királyságom” és összefoglaló szándékkal a „Kolozsvári tükör”. Ez utóbbiba természetesen beletartozik önálló életkezdesünk hat éve a Dónát úti pengeblokk hetedik emeletén. A folytatás pedig ismét a Mikes utcában, azaz a Croitorilorban.

A história (az irodalomtörténet?) része lehetne a nagy család tagjain kívül itt megfordultak számbavétele; amiről én hozzávetőleges teljességgel számot adhatnék, az is közel fél évszázad. Ennek a megírása – csupán a XX. századi magyar irodalom és művészetek, a média felől – rengeteg időt és levele más műfajt követelne. Akkor hát maradjunk a legkésőbb született családi dokumentum megidézésénél: a Krompecherek, a Genersichék, a Hantosok (Hantzok) örökségébe bekerülő, ide egy más világot behozó, első értelmiségi nemzedékként frissítést, másfajta tapasztalatokat, bizonyos fokig másfajta világlátást jelentő tanárember, apám, Dr. Kántor Lajos önéletrajzánál. A kor követelményeinek enged-

ve, itt-ott lekerekítve, egynémely rossz emlék fölött átsiklódva, valamilyen dosszié részeként íródhatott, talán az egyik gyerek érdekében, nővérem kérvényének, vagy az én aktaímnak kiegészítéséül. A benne foglaltak azonban az ötvenes évek káderezésének elmúlásával őrzik érvényességüket, már csak azért is, mert az emlékezőt némelykor szerencsésen elragadják a részletek.

1957. december 20.

Dr. Kántor Lajos önéletrajza

Születtem 1890. szept. 20-án Désen. Apám Kántor János földműves. Az ő szülei: Kántor János és Székely Sára, szintén földművesek voltak. Anyám: Balogh Karolina. Az ő szülei: Balogh Károly és Vass Ágnes. Apja csizmadia volt. Személyesen egyik nagyszülőmet sem ismertem. Szüleim elbeszélése szerint az apám anyja és az anyám apja kolerában haltak meg, apai nagyapám pedig erdei szerencsétlenség áldozata lett. Az árván maradt 5 gyermek közül apám volt a legidősebb, ő is csak 15 éves volt. Elbeszélése szerint az árvák tudóra mindenükből kiforgatta őket, összesen az 5 gyermekre  $\frac{3}{4}$  hold igen gyenge minőségű föld maradt. Az árvákat 5 különböző család vette magához. Apám Székely József gazdálkodóhoz került, aki anyai nagybátyja volt. Ide került anyám is az apja halála után, Székely Józsefné, Vass Mária ugyanis anyai nagynénje volt. Tehát apám és anyám gyermekkorukban ugyanazon család oltalma alá kerültek. Székely József korán elhunyt, özvegye, aki Vass György odavaló ref. lelkész leánya volt, puritán életű, köztiszteletben álló asszony a gondozása alatt felnőtt ifjakat összeházasította. Házasságukkor apám 23, anyám 20 éves volt. Házasságukból 13 gyermek született, akik közül 8 érte meg a nagykorúságot. Anyám hetvenedik évében, 1930-ban, apám 83. évében, 1940-ben halt meg. A felnőtt 8 gyermek közül csak ketten végeztünk főiskolát, a 10 évvel fiatalabb öcsém (Kántor Antal) Budapestben rajztanár, két bátyám gazdálkodó maradt, 3 nővérem iparoshoz, illetőleg kereskedőhöz ment férjhez (Ilona Ebédi Endre kőfaragóhoz, Róza Szilágyi József mészárosához, Juliska Simonfi Albert vaskereskedőhöz), egy nővérem 20 éves korában tbc-ben meghalt.

Én a 13 gyermek közül a 7. voltam. Csak nyolcéves koromban adtak iskolába, mert szűkség volt otthon kisebb testvéreim dajkálására, négy nagyobb testvérem pedig még iskolába járt. Földművelő embereknél a gyermek nem teher, hanem segítséget jelent, mert már 5–6 éves kortól munkára használják. E munka rendesen állatorzással kezdődik és végigmegy a földművelés minden ágán, kezdve a szénagyűjtésen, gereblyézésen. Mindig megmosolygom azt az életrajzírórt, aki a népi életmód teljes ismeretlenségében azt írta egyik székely nagyságunkról, hogy „fiatal korában pásztorkodott.” Nem tudta, hogy különösen a székely havasokban a vakációzó fiúk éppúgy „pásztorkodnak”, mint otthon maradt fivéreik. Sohasem tartottam szégyennek semmiféle munkát, és természetesnek tartottam, hogy az iskolai szünetekben magam is segítettem szüleimnek minden munkában, még az egyetemi szünetekben is. Kérés nélkül is. A családi otthonban, majd orosz fogságban tanultam meg igazán becsülni a paraszt nehéz munkáját, de sok örömet is jelentő foglalkozását.

Elemi iskolát a dési református fiúelemi iskolában végeztem. Az egész környezet számára áldást jelentett a mély emberi érzésekben gazdag, haladó szellemű, szabadkőműves „Budai bácsi”, aki a szegények gyámola és a nemzetiségek felkarolója volt négy évtizedes tanítósága és igazgatósága alatt. Iskolája nem tett különbséget a nemzetiségek, sőt – amint visszaemlékszem – talán a társadalmi osztályok gyermekei között sem. Sok kedves, még most is tartó barátság fűz számos román és zsidó osztály- és iskolatársamhoz még az elemi iskolából. Ennek az iskolának nemcsak szelleme volt magas fokú, hanem kitért az oktatás terén is. A gimnázium alsó osztályaiban a más iskolákból jött tanulók messze elmaradtak tőlünk olvasásban, helyesírásban, az egyszerű számtani műveletekben.

Én különösen sokat köszönhettem Budai Eleknek. Két évig volt osztálytanítóm az I. és II. osztályban, de később is mindig magamon éreztem szerető tekintetét. Négy éven keresztül én kaptam az iskola legnagyobb jutalmát, az évi 10 koronát kitevő „Budai Elek-alapítvány” kamatát, amivel akkor 5–6 hónapos süldőt lehetett venni. Budai bácsi beszélt rá szüleimet, hogy gimnáziumba adjanak.

Gimnáziumi tanulmányaimat a dési állami gimnáziumban végeztem mindig jeles előmenetellel. Ugyanott tettem érettségim is. Az én időmben az iskola Dr. Kőrössy György igazgatása alatt működött, aki később a megalakuló kolozsvári gyakorló-gimnázium igazgatója lett, majd Budapesten is szerepet játszott a tanügy terén a forradalom idején. Abban az időben jelentékeny újításokat vezetett be a középiskolai tanulók számára. Nemcsak az önképzőkör működött fokozottabban, és évente különböző díjak kitűzése ösztönözte a tanulókat versenyre, hanem a felsőosztályosok számára olvasótermet rendezett be körültekintéssel megválogatott gyűjteményes kiadások és modern könyvek beállításával. Később megalakultak, talán túlzott mértékben is, a különböző szakkörök. Jó szemmel nézte, hogy szorgalmas olvasói voltunk a szakszervezeti könyvtárnak; az ő útbaigazítására lettem előfizetője a Huszadik Század havi folyóiratnak. A dési gimnázium pályadíja ösztönözte a folklórral való foglalkozás felé, a „Dés környéki mesék”-kel 20 korona pályadíjat nyertem. Kőrössy György buzgalmára alakítottuk meg az „antialkoholista kör”-t is, melynek keretében már a III. osztálytól kezdve a természetrajzi órákon előadásokat tartottunk.

Már a gimnázium I. osztályában is adtam magánórákat, a III. osztálytól kezdve pedig keresetemből nemcsak magam ruházkodtam, hanem rendes fizetéssel 2–2 évig a gimnáziumban vívást, gyorsírást és franciát is tanultam, az érettségi után 240 korona megtakarított pénzem volt a postatakarékban, ami az egyetemi évek alatt jófoggott rendkívüli kiadásokra.

Az akkori dési tanárok közül szorgalmával kiemelkedett a később Budapestre került Dr. Lukinics Imre, aki mint egyetemi tanár jelentős tudományos működést mutat. Pedagógia terén azonban nem ért el hatást, nem tudta ösztönzőleg befolyásolni tanítványait. Annál nagyobb hatást gyakorolt tanítványaira a Désen csak két évig működött Dr. Lengyel Miklós magyar–latin szakos tanár, akit tudásáért és igazságosságáért minden tanítványa szeretett. Benedek Elek veje lett.

Érettségi után nagy kitüntetés ért, a budapesti „Báró Eötvös József-Collegium” ösztöndíjas tagja lettem. Négy éven át, 1910. szeptember 1-től 1914. június 30-ig élveztem az akkori idők legnagyobb ösztöndíját, évi 1000 koronát, ami azt jelentette, hogy igazán nagy-szerűnek mondható teljes ellátáson kívül még havi 20 korona zsebpénzt is kaptam. Mindezt egyetlen ellenszolgáltatást kértek, a tanulást, az önképzést.

Az Eötvös Collegiumban az igazgató, Bartoniek Géza, magyar–latin–görög szakra irányított azzal a felvilágosítással, hogy alapvizsgázni mind a három szakból kell, szakvizsgát a két választott tárgyból tegyek, de le kell hallgatni a harmadik szak kurzusait is, s ha majd szükség mutatkozik, később könnyen leteszi az ember a szakvizsgát abból is. Én 1912 májusában mind a három szaktárgyból alapvizsgáztam, utána klasszika-filológus lettem, de lehallgattam az előírt magyar szaktárgyi órákat is. 1913 nyáron ösztöndíjjal a római múzeumok tanulmányozására mentem, 1914 áprilisában latinból és görögből szakvizsgáztam, júniusban pedig görög–latin–ókori történetből doktoráltam, 1914. június 20-án summa cum laude avattak doktorrá. Doktori értekezésem címe: „Theophrastos Characteres-e” volt. Beválasztottak a klasszika-filológiai társaság tagjai közé, és 1914. szeptember 1-i hatállyal 1914. június 19-én a budapesti gyakorló gimnáziumhoz ösztöndíjas tanárjelöltnek nevezett ki a közoktatásügyi miniszter.

Az Eötvös-Collegiumot 1894-ben Eötvös Loránd alapította a francia École normale supérieure mintájára apja emlékére. Tanárképző internátus volt, amelybe a bejuthatás feltétele a középiskola legalább négy felső osztályában tanúsított jeles előmenetel. Az egyetemi órák látogatásán kívül az első évben heti 2 órában a német és négy éven keresztül mindenkinél heti 4 órában a francia nyelv tanulása kötelező volt. Ezenkívül minden szaktárgyból voltak órák a kollégiumban is. E kurzusokon igen komoly munka folyt nagy penzumokkal. Számomra örökké felejthetetlenek lesznek Gombocz Zoltán, Horváth János, Alexánder Bernát órái. Kétévenként a francia nyelv elsajátítására École normale-t végzett két francia tanárt alkalmaztak, azért alkalmazták őket csak két évre, hogy a hallgatók ne használhassák kiségitőül a magyar nyelvet.

Az én időmben Bartoniek Géza volt az igazgató, aki egyetemi hallgatókhoz illő szabadságot tudott meghonosítani az intézetben, szabadosság nélkül. Szerette és értékelte a kötelességét végző kollégistákat, de nem maradhatott a kollégiumban, aki kötelességét elhanyagolta. Ez az eset azonban ritkán fordult elő, a négy év alatt, amíg én a kollégium tagja voltam, csak kétszer történt meg.

A kitört első világháború megakadályozott állásom elfoglalásában. Kinevezésem 1914. szeptember 1-i hatályú volt, nekem pedig augusztus 1-én katonának kellett bevonulnom a dési 32. honvéd gyalogezredhez. A kiképzés és rövid frontszolgálat után 1915. március 30-án Galíciában, Peremis [Przemysl] alatt csaknem egész hadosztályunk orosz fogságba esett. Hét évig voltam fogságban, kevés kivétellel a szibériai Krasznajarszkban. A hadapródi rangfokozatot az oroszok eleinte nem ismerték el tisztjelölti rendfokozatnak, néhány hónap múlva azonban e kérdés rendeződött.

A krasznajarszki tábor nagy tisztí fogolytábor volt, átlag 6000 tiszt volt ott mindenféle nemzetből a központi hatalmaktól. A legtöbb volt a magyar és osztrák–német, utána a birodalmi német és török. Akadt azonban sok más nemzetiségű hadifogoly: román, horvát, tót, olasz, görög stb. Bő alkalom kínálkozott tehát a nyelvtanulásra. Én a németben, franciában, majd az angolban igyekeztem megerősödni, később a románt kezdtem tanulni erdélyi románoktól.

A hadifogság sok nehéz időt jelentett csaknem mindenki számára, de utólag visszatekintve, kellemes emlékek is fűznek hozzá. Az ott eltöltött 7 évet nem töltöttem el haszontalanul, a nyelvek tanulásán kívül sok olyan könyvet olvastam el, melyekre rendes körülmények között aligha kerülhetett volna sor. Az orosz nyelv gyakorlására csak az utolsó másfél évben nyílt számomra alkalom, amikor a városban dolgoztam oroszok között is. Ekkor a nyelvben való megerősödésemet megkönnyítette az a körülmény, hogy azelőtt könyvből már átmentem a nyelv szerkezetén.

Egyik legnehezebb idő volt, midőn 1918 augusztusában két újonnan sorozott orosz ezred mehtagadván a frontra menést, a cseh légionáriusok vezetése alatt álló táborparancsnokság 800 orosz katonát lövetett főbe, ugyanakkor 18 hadifogoly is ártatlanul áldozatul esett a bosszúvágynak. A kivégzettek, köztük a hadifoglyok is, Kolcsák leverése után, 1921-ben a volt hadifogolytábor közepén szép emlékművet kaptak.

A hadifogság, általában, köztük az orosz hadifogság is, több irodalmi vagy kevésbé irodalmi feldolgozást kapott. A hadifogolyélet nagy általánosságban ugyanolyan körülmények között folyt le szinte mindenütt. Az életből való kiszakítotttság, a csak férfiak együvé tömörítése azonos aberrációkat, erkölcsi megtévelyedéseket és bűnöket termelt ki. A krasznajarszki tábor jól megszervezése, melyben a hadifoglyoknak nagy része volt, a Kuncz Aladár „Fekete kolostor”-ában rajzolt állapotokat azonban nagyban enyhítette. Énekkar, zenekar, színház, különböző előadások, istentiszteletek, sport, gyakori futballmeccsek stb. szórakoztatták a hadifoglyok tömegeit. Gyakran a táborparancsnokság hozzártatózóí, városi ismerősei is engedélyt kaptak e látványosságok megtekintésére. A ha-

difoglyok maguk vezették az étkezdeket, üzleteket, a fürdőt. Kuglipályánk két oldalán gyönyörű két sor spenótot termeltem. Három-négy év után a hadifogoly megcsömörlött a szellemi munkától, a fiatalabbja 1917 után csaknem mind valamilyen mesterséggel foglalkozott, termékeit az engedéllyel bírók a városban értékesítették. Volt idő, amikor Szibéria a kezdetleges ipari cikkek jelentékeny részét a hadifogolytáborokból kapta. Nem mondható, hogy nem történtek visszaélések is.

A krasznajarszki hadifogoly temetőben sok ezer hadifogoly alussza örök álmát. Sok jóbarátnak, bajtársnak őrlődött fel az egészsége és idege, lett öngyilkos. A legtöbb áldozatot azonban az 1914/15 telén, majd a Kolcsák hadseregének leverése után 1920 telén kiűtött kiütéses tifusz szedte. Ez utóbbinak borzalmaait még az is tetézte, hogy a kolozsvári egyetemi kvesztor fia, Orbók Béla II. évet végzett orvostanhallgató által készített szérum túl erősnek bizonyult, és a beoltott orvosok, köztük Orbók is, áldozatul estek, és csak azok maradtak életben (összesen 2–3), akik nem oltatták be magukat, minthogy már előbb átestek a betegségen. Nyolc orvost veszítettünk így el. – Talán legmeggrázóbb volt a tábor számára a két Gyóni (Achim) testvér halála. A költő öccse, aki tényleges katona volt, tbc-ben meghalt, költő bátyját, aki fájdalmában megőrült és magáról szagatván le a húst, két hét múlva temettük.

1920 tavaszán én is a 640 túszt közé kerültem mint tisztjelölt. Számomra a kényszer-munka nem jelentett különösebb megerőltetést. Már 1917-től fizikai munkát is végeztem. Kezdtem a cigarettafüvel készíttéssel és cigarettaöltéssel, csakhamar áttértem a cigaretta- és dohánydoboz faragásra. Négyen alkottuk meg munkacsoportunkat, és szakosítottuk magunkat. Én a faragást végeztem. A szép játékú szibériai nyírfából gyönyörű ló- és nőfejes dobozokat készítettünk, példánkat mások is követték. A nagy tifuszjárvány idején áttértünk a priccskészítésre, majd az asztalosságra. A tússzá nyilvánítás ilyen minőségben talált. Munkát bőven kaptunk s anyagot is. Akkor már munkacsoportunk 16 hadifogolyra szaporodott, később vezetésünk alá mintegy 60 orosz katonát is beosztottak tanulásra. Így sokáig a táborban maradhattunk. Csak később kerültem pincérnek a városba, azután élmezést kivéve szanitéc lettem egy szülőházban, végül mintegy negyvenedmagammal a város környékén levő katonai kertészetbe osztottak be, ahol a terményt igyekeztünk összeszedni és megmenteni a fenyegető fagy elől.

A dolgozó fiatalok szinte kivétel nélkül igyekeztek segíteni az öregeken és betegeken. Ez a vonás már a tábori életben is jellemző volt. A kezdeti önkéntes adományokat a táborparancsnokság rendszeresítette, s az 50 rubel havi fizetésből 3 rubelt kötelezően fizettünk be a táborparancsnoksághoz, amely a begyűlt tekintélyes összeget belátása szerint használta fel, év végén pedig parancsban hozta tudomásra az elszámolást.

Krasznajarszkból 1921 őszén indult meg a túsztok kicserélése az „Amerikai Keresztény Ifjak Szövetsége” közvetítésével. Én a második szállítmánnyal, százhuszadmagammal indultam el 1921. dec. 24-én. Moszkván keresztül (ahol két hétig tartózkodtunk, és néhányadmagammal sikerült a nagy székesegyházat, több múzeumot, köztük a néprajzi múzeumot is megtekinteni, melyben fajrokonaink díszes öltözetében gyönyörködünk különösen), Rigán át (ahol találkoztunk és elbeszélgettünk a Magyarországból jövő 72 tússzal, köztük volt Kéri Pál is), Stettint, Berlint, Bécsset, a Csóton történt leszerelés után Budapestet érintve a szatmári karanténtáborba, 1922. április 3-án pedig hazaérkeztem Désre.

Tulajdonképpen csak látogatásra jöttem haza Désre, de családom rábeszélésére Erdélyben maradtam. [Itt ki kell egészítenem, helyesbítenem kell a leírt beszámolót. Apám többször is elmesélte nekünk, hogy az Eötvös Kollégium igazgatója figyelmeztette a hadifogságból hazatérőben levő volt diákját, hogy most otthon, Erdélyben van szükség rá. Föltételezem, hogy egy 1957–58-as romániai dossziében ez nem hangzott volna jól.] Nagy

Károly ref. püspök arra biztatott, hogy szerezzem meg a román oklevelet is, mert akkor az egyházi iskoláknak szükségük volt román szakos tanárra. Két év alatt eleget tettem ígéretemnek.

1922. szept. 1-től 1940. szept. 30-ig a kolozsvári ref. leánygimnáziumnál tanárkodtam. Helyettes tanár csak négy hónapig, 1922. dec. 31-ig voltam, ugyanis dec. közepén letettem a pedagógia vizsgát, s így a latin–görög szakra megkaptam a tanári oklevelet. 1924 júniusában oklevelet szereztem a román nyelvre is. Ekkor a kolozsvári ref. fiúkollégium meghívással át akart vinni a kollégiumhoz, erről Kovács Dezső értesített, s a meghívás átment már a tanári gyűlésen, mikor a leánygimnázium igazgatójának közbelépésére, hogy nem nélkülözhet a leánygimnázium, az egyházkerület igazgatótanácsa a meghívást nem hagyta jóvá. Három évig a fiúkollégiumnál is heti 8–16 órát adtam, a két intézetnél heti óráim száma az 1925/26. tanévben 42 volt. Egész tanárkodásom alatt heti óráim száma nem maradt alul a 27 alatt. Eleinte a román órák száma volt túlsúlyban, később – több tanár Magyarországra történt repatriálása után – átvettem a latin órákat egészen, a görög bevezetése után azt is, így végül csak egy-két osztályban tanítottam a román is.

1927 júliusától 1941 végéig az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkára voltam. Az elnökség kérésére vállaltam e nehéz feladatot, mert az erdélyi magyarság e legnagyobb kultúr-intézménye a támadások kereszttüzeiben állott. Már másodízben függesztették fel működési engedélyét, Kelemen Lajos akkori titkár a román nyelv nem tudása miatt nem vállalta az ügyek vitelét. Szép hivatásnak éreztem a Múzeum-Egyesület megrekedt működésének beindítását, az Egyesülethez tapadt politikai előítélet hatásának csökkentését, anyagi erejének megerősítését. Több évi kitartó munka után (melyben Kelemen Lajos régi titkár mindig készséges útmutatással és felvilágosítással állott mellettem) az Erdélyi Múzeum-Egyesület minden állami támogatás nélkül elismert tevékenységet fejtett ki: népszerűsítő és szakelőadásokat tartott mind a négy szakosztály, vándorgyűléseket és orvosi kongresszusokat tartottunk a nagyobb vidéki városokban, újra megindíthattuk az Erdélyi Múzeum folyóiratot, kiadtuk a vándorgyűlések emlékkönyveit, megjelentettük az Egyesületnek már csaknem kész 50 éves történetét, kiadtuk az EME háromnegyedszázados tudományos működésének emlékkönyvét stb. Közben csaknem megszakitás nélkül tárgyalások folytak a kormánnyal az EME kérdéseinek megoldására. Ezekben a tárgyalásokban nemcsak mindig részt vettem és azokat magam készítettem elő, hanem az egyesületnek minden anyagi, adminisztratív, előadásokat, vándorgyűléseket előkészítő ügyét magam végeztem, az egyesületnek sem irodai, sem szolgazemélyzete nem volt. György Lajos főtitkár kimondottan csak a kiadványok szerkesztését vállalta. Ezt megválasztásakor határozottan kikötötte és mindvégig betartotta.

Az állammal folytatott tárgyalások kezdetben szinte reménytelenek voltak, később azonban mind több és több megértés mutatkozott mindkét részről. A tárgyaló felek bizottsági kölcsönösen megismerték az EME lényegét és célját, valamint az 5 tár felbecsülhetetlen értékű gyűjteményeit, de az EME bizottsága azt is belátta, hogy az Egyesület aligha lesz valamikor olyan helyzetben, hogy a maga erejéből fenntarthassa a tárakat. Így a csaknem húsz évig folyó tárgyalások odavezettek, hogy az EME csak a szorosabb értelemben vett magyar vonatkozású gyűjteményeket kívánta saját kezelésbe venni, s e célra meg is vettük a Jókai utca és Majális utca sarkán levő földszintes szép területű házat Dr. Groza Pétertől múzeumépítés céljára. 1940-ben a szerződés már csak jóváhagyásra várt, amikor a bekövetkezett politikai események a dolgoknak más fordulatot adtak. A tárgyalások előkészítése, sok-sok előzetes megbeszélés és a kezdetben áthidalhatatlan ellentétek letompítása mind a titkárra várt. Így az érintkezés az ellenfelek közelebbi megismeréséhez és nemritkán kölcsönös nagybecsüléséhez vezetett. Dr. Stanciu Victor ásványtári igazgató, egyetemi tanár és különösen Dr. Borza Alexandru növénytári igazga-

tó, egyetemi tanár (aki az utolsó 8–10 évben román részről a tárgyalóbizottság elnöke, végül pedig a minisztérium állandó megbízottja lett) a régi antagonizmussal nemcsak szakított, hanem sok megértést mutatott.

1940. október 1-től 1944. október végéig a kolozsvári gyakorló főgimnázium igazgatója voltam. Ez az intézet kezdettől fogva – azt hiszem – létezése végéig a szegény és a Kolozsvárt gyökértelen szülők gyermekeinek iskolája volt. Tanúk igazolhatják, hogy mind az iskolai ünnepélyek, mind a szülői értekezletek eléggé látogatottak voltak úgyannyira, hogy a díszterem többször alig tudta befogadni vendégeinket. A tantestület és a tanulók közötti viszonyba sikerült bensőbb, egymás életével kölcsönösen törődő kapcsolatot bevenni. A tanulók bizalommal fordultak tanáiraikhoz és igazgatójukhoz még olyan ügyekben is, amiket a diák el szokott hallgatni, vagy éppen eltitkolni tanára előtt. Gyakran terveztünk iskolai kirándulást, s ezeken mind a tanárság, mind a diákság csaknem teljes számban részt vett.

Megemlítem, hogy a kolozsvári román leánygimnázium beszervezését és megnyitását szintén reám bízta, a román fiúgimnázium igazgatását pedig egy évig minden tiltakozásom ellenére kénytelen voltam vállalni. Hiába hivatkoztam többször is arra, hogy fizikailag lehetetlen két ilyen fontos iskola vezetését ellátni, különösen akkor, midőn a két intézet csaknem egy kilométerre van egymástól.

Nem volt nap, hogy igazgatói irodámban legalább 5–6 román szülő ne fordult volna meg tanácskérésért. Minden esetben az illetők anyanyelvén beszélgettünk, s mindig az volt az érzésem, hogy meglegeggel távozott az illető. Nem egy közülük megkísérelte háláját anyagilag is kifejezni, s csodálkozott, hogy ez teljesen lehetetlennek bizonyult számára.

Jólesik ma is, hogy szülőkkel és tanítványokkal őszinte örömmel találkozunk és beszélgetünk el a közös élményekről. Ez vonatkozik a román egykori tanítványokra is.

1957 őszén megrendezett tízéves érettségi találkozón jóleső örömmel hallottam egyik volt tanítványunk szájából: „az volt az egykori gyakorló gimnázium legnagyobb jótéteménye, hogy tanár és diák közt nem volt az a más iskolában tapasztalt nagy távolság, bizalommal fordulhattunk tanárainkhoz.”

1944. november 1-től nyugdíjazásomig, 1951. június 30-ig a volt ref. fiúkollégiumban tanárkodtam, e működésemben csak rövid megszakítás volt a helybeli tanítóképzőhöz való áthelyezésem (1947. novembertől a tanév végéig). Két évig (1951. nov. 1-től 1953. nov. 1-ig) a Román Tud. Akadémia szerkesztésében készülő román–magyar szótár munkálataiban vettem részt, majd mintegy három évig a tudományos könyvkiadónál korrektori munkákat végeztem mint alkalmi akkord-munkás. Az inkadrálást nem fogadhattam el, mert akkor fiam elvesztette volna az egyetemen két ösztöndíját.

Az Eötvös-Kollegium bevezette tagjait a tudományos munkamódszerbe. Már az első évben Horváth Jánosnál megtanultuk, hogy a megkapott bibliográfiát hiány nélkül át kell olvasni. Dolgozataink felolvasásakor okvetlen kiderült, ha esetleg nem néztünk utána mindennek. Igen barátságosan, de mélyen vágó finom gúnnyal tette meg ilyenkor észrevételeit. Gombocz Zoltán többször felhívta figyelmünket nyelvészeti óráin, hogy mennyire hiányzanak a romanisztikával foglalkozó nyelvészek. Melich János pedig, első egyetemi óráin igyekezett megkedveltetni a gólyákkal a nyelvészetet. „Aki naponta csak egyetlen órát foglalkozik is rendszeresen a nyelvészettel, feltétlenül sokra viszi” – szokta mondani. A Horváthnál készített „Máriasisírmak” című dolgozatom, a nyelvészetből készített „A »pedig« szó az Apor-kódexben” című dolgozatom örökre fiókomban maradt felhasználatlanul, pedig de hányszor vettem kezembe őket fiatal tanár koromban; azonban mindig megakadályozott e kérdések továbbvitelében az a tudat, hogy az első háború mi-

att életemből a tudományos kérdésekkel való foglalkozás terén nyolc év kiesett, 1919 után pedig még sokáig nem jöhettek Erdélybe magyar folyóiratok. Csak az Alexander Bernáthoz készített „Pláton Állama” című dolgozatom egy részét tudtam felhasználni igénytelen felolvasásomban a tordai vándorgyűlésen.

Mind a latinból, mind a görögből készített szakdolgozatomat doktori értekezésnek szántam, és ilyen keretben dolgoztam ki. Végül mégis a görögöt választottam főtárgynak és ennek dolgozatát nyomattam ki. Latin szakdolgozatomat a keresztény latinságból választottam „Paulinus Nolanus”-t. Vizsgáztató szaktanárom, Bodis Justin igen dicsérte dolgozatomat és annak kinyomtatására ajánló levelet adott. A fenti okok miatt azonban ennek is elmaradt a kiadása, mert a háború miatt elvesztett nyolc évem és a hazatérésem után a kezdeti nehézségek miatt eltelt pár év alatt, tehát a mintegy másfél évtized alatt bizonyára megjelentek idevágó dolgozatok, azonban a kolozsvári egyetemi könyvtárban hiába tettem kísérleteket ennek utánanézésére.

Nem láttam tehát kiutat e vajúdó éveimből, mint hogy alkalmazkodjam a körülményekhez; kisebb alkalmi cikkeket írtam a helybeli napilapokba és folyóiratokba, és pedig vagy teljes névalírással vagy nevem kezdőbetűivel (K. L.), vagy pedig nevem végző betűivel (-r. -s.) szignálva. E cikkek a könyvismertetések, a napi politikai, pedagógiai kérdések területén mozogtak, itt-ott irodalmi kísérletek, románból való fordítások voltak.

Mínthogy az iskolában sokáig a román nyelv tanítására szolt beosztásom, azonkívül román nyelvi szakdolgozatom tárgya is a folklórra esett, irodalmi érdeklődésem mindinkább a román irodalom felé tendált. Mint az iskola román könyvtárának vezetője, a megadott keretek között tetszésem szerint szereztem be a román könyveket, mint az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkára pedig – mínthogy az Egyetemi Könyvtár jelentékeny része a múzeumé volt – nemcsak gyakori látogatója voltam a könyvtárnak, hanem kivételezett látogatója is. E körülmények elősegítették, hogy az irodalmi klasszikuson kívül könnyen megismerhettem az irodalmi kritikai műveket és az irodalmi újdonságokat. Ezek az okok hozták magukkal, hogy mindinkább elmerültem a román irodalom és főleg a román folklór tanulmányozásába. Erre a korszakra esnek idevágó dolgozataim.

Sajnos életem folyásának külső körülményei megakadályozták abban, hogy magam egyirányú stúdiumnak szenteljem. A háború következtében történt kiesésem a kurrenciából magával hozta, hogy szakítanom kellett a klasszika-filológiával, avagy a nyelvészettel kapcsolatos érdeklődéssel. Később az Erdélyi Múzeum-Egyesület sorsa parancsolólag tette kötelességemmé, hogy az egyesület kérdéseit előbb megismerjem, majd ezek sorsát szinte egymagam vegyem a vállamra. Az irányítás mind az EME népszerűsítő és tudományos tevékenységében – kivéve az Erdélyi Múzeum folyóiratot –, mind a kormányokkal folytatott tárgyalásokban nekem mint titkárnak a kezében volt, és mondhatom, hogy szinte több munkát adott, mint az iskola.

Nem a magam, hanem a felekezeti értekezlet iniciatívájából és ennek felkérésére szerkesztettem 1930-ban a III. osztály, majd a IV. osztály számára a latin tankönyvet, melyeket 1947-ben is, közvetlenül a tanügyi reform előtt, mikor a latin kiesett a tantervből, III. kiadásban adtak ki.

Eleinte csaknem minden iskolai órám a románból telt ki, majd – amikor Biela Mária a ref. leánygimnáziumtól Magyarországra repatriált – tanárhiány miatt át kellett vennem az összes latin és a néhány görög órát. Mikor pedig 1940-ben a gyakorló gimnázium igazgatója lettem, nemcsak átvettem a filozófia tanítását, hanem az új iskola vezetését is meg kellett tanulni és irányítani kellett a tanárjelölteket is az idevágó heti 2 elméleti órán kívül is. 1945-től kezdve a ref. fiúgimnáziumban csak latint tanítottam 1947-ig, a tanügyi reform után pedig csak románt.

A fenti körülmények már magukban is megnehezítették az egy stúdióban való elmélyedést, hiszen az átállítás természetszerűleg sok időt vett igénybe, s korlátozta a tudományos, pedagógiai, irodalmi működést.

## Munkáim felsorolása

*Önállóan megjelent tanulmányaim:*

1. Theophrastos Characteres-e. Doktori értekezés. 61 oldal. Budapest. Németh József Könyvkereskedése.
2. Műkedvelők Színműtára. Cluj-Kolozsvár. 1925. Magyar Nép Könyvtára. 12–13. Magán- és párosjelenetek, egyfelvonásos színdarabok gyűjteménye. Összeállította és részben átdolgozta –.
3. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái. Lugos. 1930. Erd. Tud. Füz. 23. sz. Megjelent franciául is a „Glasul Minorităților” folyóiratban. 1930. 6. sz. 186–208.
4. Latin nyelvkönyv a középiskolák III. oszt. számára. Cluj-Kolozsvár, 1930.
5. Hídvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakítása érdekében. Erd. Múz. XXXVI. köt. Új folyam II. 1931. 4–6. sz. 182–200. és Erd. Tud. Füzetek 37. sz.
6. Magyarok a román népköltészetben. Erd. Múz. XXXVIII. köt. 1933. 1–3. sz. 46–64. és Erd. Tud. Füz. 53. sz.
7. Kölcsönhatás a magyar és román népköltészetben. Az Erd. Múzeum-Egyesület Nagybányán 1932. aug. 25–28. napjain tartott tizenegyedik vándorgyűlésének Emlékkönyve. 1933. 29–38. és Erd. Tud. Füz. 57. sz.
8. Erdély a világháborút tükröző román irodalomban. Erd. Múz. XXXIX. köt. 1934. 1–6. sz. Új folyam V. 5–28. és Erd. Tud. Füz. 66. sz.
9. Latin nyelvkönyv a középiskolák IV. oszt. számára. 1935.
10. Czegei Gróf Wass Ottilia, az Erd. Múz.-Egyesület nagy jótévedője. Erd. Múz. XLIII. köt. Új folyam IX. 1938. 2. Füz. 85–106. és Erd. Tud. Füz. 96. sz.
11. Párhuzam az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Astra megalakulásában és korai működésében. Erd. Múz. XLV. köt. 1940. 2. füz. Új folyam, XI. 103–117. és Erd. Tud. Füz. 116. sz.
12. A Chereșteșiu Magyar–román szótárban több betűt dolgoztam ki. Lásd az I. kiadás előszavát.

[A lap alján olvasható: „A felsorolás nem teljes”, majd következnek a „Kisebb tanulmányok”, 27 tételben, ugyancsak az *Erdélyi Múzeum*, az *Erdélyi Irodalmi Szemle*, a *Pásztor-tűz*, a *Societatea de Mîine*, a *Református Szemle*, emlékkönyvek lapjairól. Aztán:]

## *Irodalmi cikkek:*

1. Emlékek a hadifogságból. Magyar Nép, III. évf., 9. sz. 1923. márc. 3.
2. Világészmék és apostolok (Kondenhavé Kalergi Richárd Miklós gróf és Gandhi). Magyar Nép, V. (1925) évf., febr. 8. Vezércikk.
3. Ahol magyarok küszködnek, hogy románul megtanuljanak. Írta: -r.-s. Ellenzék, 1925. júl. 30.

4. Elnémult a nemzet csalogánya. Vezércikk Blaha Lujza halálára. Magyar Nép, VI. (1926). évf., január 30. 4. sz. 37–38.

5. Egy szép magyar alkotás. (A kolozsvári ref. leányfőgimnázium épületének felavatásáról.) Irta -r-s. Magyar Nép, VII. (1927) évf., 2. sz. január 15. Vezércikk.

#### *Pedagógiai cikkek:*

1. Néhány szó a középiskolák új rendjéhez. Újság. Kolozsvári napilap. Vasárnapi melléklet. 1923. dec. 16. 10–11.

2. Adaos la chestiunea bacalaureatului. Societatea de Miine III. (1926). Nr. 46. Nov. 14. 734.

3. Gondolatok a klasszikus nyelvek módszeres tanításával kapcsolatban. Erdélyi Iskola... Cluj. VI. évf., 7–8. sz. 1938/39. március-április. 476–482.

4. A latin nyelv tanításának módszeréhez. Orsz. Tanáregyesületi Közlöny. 1943.

[A könyvismertetések – többek közt Moravcsik Gyula, Gáldi László könyveinek, románból készült műfordításoknak recenziója –, évkönyvek, nyomtatásban meg nem jelent előadások átugrásával jöjjenek az életrajzi, a családi vonatkozások:]

#### *Egyebek:*

1. 1923-tól megszűnéséig tagja voltam a magyar felekezeti iskolabizottságnak.

2. Tagja voltam a Szentirmai volt főigazgató elnöklete alatt működött tankönyvbizottságnak, s felkérésre tervezetet adtam be a román nyelvnek a magyar iskolákban való tanítására vonatkozólag.

3. Két és fél évig ingyen pénztárosa voltam az Országos Magyar Dalosszövetség kolozsvári kerületének. Elismerésül az Országos Magyar Dalosszövetség igazgatótagjává választottak.

4. A kolozsvári ref. leányfőgimn. megszervezése óta (1927) a tantestület kiküldöttje voltam az intézet Elöljáróságába.

5. A ref. leányfőgimn. részéről tagja voltam végig a ref. kerületi közgyűlésnek.

6. A kolozsvári ref. egyházközségnek képviselői tagja, majd presbitere, a Ref. Egyházkerület zsinati póttagja, a Ref. Egyetem s Konvent tanügyi bizottságának tagja stb. stb. voltam.

7. 1940-ben a bécsi döntés után a magyar közoktatásügyi minisztérium megkérdezett, hogy mit választanék inkább az Egyetemen: a román vagy a latin katedrát. Azt feleltem, hogy egyiket sem. A román tanszékre feltétlenül román kell kinevezni, a latinból pedig nem érzem magam elég felkészültnek, hiszen 20 év óta nemigen foglalkozhattam vele tudományosan. – Így neveztek ki a gyakorlófőgimn. igazgatójának.

8. 1944 őszén Dr. Kristóf György értesített, hogy a kolozsvári magyar egyetem tanácsa ülésen foglalkozott a latin tanszékre való meghívásommal és meghívának. Közbejött események a dolognak más kimenetelt adtak.

Feleségem: Hantos Irén, leányom: Singer Ivánné sz. Kántor Irén tanárnő, fiam: Kántor Lajos egyetemi hallgató.

Kolozsvár, 1957. dec. 20.

Dr. Kántor Lajos

2003. január 23.

Hónapok óta nyitogatom a fiókokat, iratok, levelek, följegyzések, füzetek után kutatva. Egyszer ennek is véget kell vetni, a teljes felleltározás ugyanis a végtelenbe tolóná a nagyanyám naplójának megtalálásával kezdődött, Mikes Kelemen utcai „Kapu”-nyitást. A mára kitűzött zárás utolsó pillanatában kerül kezembe egy gyűjtőboríték (tartalmát valamikor, egy régebbi rendezés során én írtam rá), amelyből hetven év dokumentumai bukkannak elő. Többféle cenzúra-bélyegzővel, valamint „normál” krasznajarszki postabélyegzővel is ellátva, egy kis méretű boríték, a címzés rajta: Monsieur Jean Kántor fermier, Dés, Csernátoni u. 34, Hongrie – apám küldte apjának, szibériai fogsága harmadik évében, 1916. november 1-jén. Franciául közli, hogy jól van (nagyapámék ezt aligha olvasták eredetiben), érdeklődik testvérei, a rokonok iránt. (A boríték és a levélpapír jobb szélét valamivel kiégették; bármilyen jól hangzana is, azt hiszem, ez nem háborús nyom, inkább cigarettáé.) Időrendben a következő darab egy szürke kartonlap, kétnyelvű (román és magyar) igazolvány, amely 1930. december 21-i dátummal igazolja, hogy Hantos Gyula tanár, kolozsvári lakos az Erdélyi Múzeum-Egyesület tagja. Titkári aláírás (a pénztárnoké mellett): Dr. Kántor Lajos. – Teljesen besárgult újságkivágás, pontosabban a *Magyar Nemzet* néhány oldala. Vajon miért került a borítékba, ki emlékszik rá? Nyilván a Kolozsvári ekhó című, Garázda Péter jegyezte összeállítás okán. 1942. július 30-án ilyenekről számol be: „Az újonnan szervezett egyetem autonómiája ismét helyreállott.”; „Az Erdélyi Múzeum-Egyesület történetéről és föladatairól Szabó T. Attila adott ki izléses kiállítású füzetet.” És: „A Kántor Lajos vezetése alatt álló gyakorló-gimnázium Diáknaptár-mozgalma, amelynek célja: fölkelteni az ifjúság lelkében a közgazdasági és gyakorlati érdeklődést, most közölte az elmúlt tanév »mérlegét«. Eszerint a diákok bérmunkával (favágás, kertészet, műhely stb.) 3260 pengőt kerestek. Gyűjtőmunkából (fémhulladék, gyógynövény stb.) 342 pengő folyt be. Nyulak tenyésztése 124 pengőt jövedelmezett a diákoknak...” Nem tartozik ugyan a családtörténethez, mégis átmásolom ide a következő „ekhó” hírt: „Nyáron a kolozsváriak általában Budapesten láthatók, a budapestiek Kolozsváron. Legutóbb Kolozsváron tartózkodott Eckhardt Sándor, a Magyar Szemle szerkesztője és az egyetemi könyvtár kéziratgyűjteményében számos értékes dokumentumot talált Balassi Bálint életére vonatkozólag.” (Ugyanezen az oldalon egy MTI-hír a debreceni nyári egyetem nemzeti-ségi tanfolyama előadóinak nevét közli, köztük van a kolozsvári Nagy Géza református teológiai tanár, Járosy Andor evangélikus esperes – Reményik Sándor barátja, nagyanyámnak ugyancsak jó embere – és Makkai László intézeti tanár, utóbbi az Erdélyi Tudományos Intézet munkatársa.)

A gyűjtőborítékból kerül elő a Kolozsvár, 1946. II. 21-i keltezésű (boríték nélküli) levél is, amelynek édesapám a címzettje:

Kedves Lajos bátyám!

Sok gondom, az egyetemmel kapcsolatos sok ülésezés miatt elmulasztottam annak idején eljuttatni Hozzatok a mellékelt jegyzőkönyvi kivonatot [?] s csatolni hozzá személyesen is a magam őszinte részvétét. Most, hogy – ha ennyire megkésve – is ezt teszem, kérlek, fogadjátok Ti és tolmácsolj Gyula édesanyjának is mély részvétem kifejezését.

Nem tudni, mi elől ment el Ő, akinek számára bizonyára talán még nálunknál is szörnyűbb volt megvárni ezeket az időket, amikor az erőszak és a szép szavakba bujtatott önzés üli diadalát s háttérbe szorul minden érték, melyet a múltban annak ismertünk. És – ki tudja, mire maradtunk itt mi?!

Az Isten adjon a családnak megnyugvást és békeséget.

Részvéte megismétlésével egyidejűleg Feleségednek kézcsókját, Neked igaz tisztelettel őszinte ragaszkodását küldi

Attila

A levél írója az a Szabó T. Attila nyelvész, aki az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* anyagát gyűjtötte, szerkesztette, e hatalmas munka kiadását elindította. A részvétlevelé kiválótja: Hantos Gyula földrajztudós, a kolozsvári egyetem volt tanárának halála.

A Magyar Tudományos Akadémia borítékjában érkezett, édesanyám nevére, a Mikes Kelemen utcába (Cluj, Románia), Dr. Moravcsik Gyula, az 1972 decemberében elhunyt akadémikus, Kossuth-díjas, számos külföldi akadémia tagjának gyászjelentése. Az Eötvös Kollégiumban apám legjobb barátja volt, egész életükön át (apám 1966-ban bekövetkezett haláláig) leveleztek (félek, hogy M. Gy. levelei egy Mikes utcai – emeleti – „rendcsinálás” áldozatául estek); ő volt (kimondatlanul is) a viszonyítási pont. (Az 1957-es apai önéletrajz keserűségtől nem mentes megállapításai a tudományos munka itthoni akadályoztatását, saját lehetőségeit, lemaradását illetően – ebben a kontextusban olvasandók.)

Végül a „Dr. Kántor Lajos szerkesztő úrnak”, mármint nekem, a *Korunk* címére (Calea Motilor 3) postán küldött levél. Ennek a küldője is Szabó T. Attila:

Kolozsvár, 1986. II. 20.

Kedves Lajikám!

Elnézést kérek, hogy megleghangú, itt-ott elfogultságban bővelkedő köszöntődre csak most válaszolok, de olyan mozgalmasak voltak az elmúlt hetek, annyi üdvözlésre kellett és kell még ezután is válaszolnom, hogy csak rendre futja az időmből és erőmből. Annnyiből, amennyit a napi nagy elfoglaltságom enged. [A Szótörténeti Tár munkálatai javában folytak, addig négy kötet jelent meg.]

Ha én rátok hallgatnék, én most már nagyon önhitt, magával eltelt, utálatos emberpéldány lennék. Magam azonban hozzászórtam az önvizsgálathoz, s így nagyon sokat nem hiszek el abból, amit rólam a határokon innen és túl eddig és éppen mostanában írtak és írnak. Volt idő, nem is olyan rég, hogy nevem sem volt szabad leírni; így hát nem kaptam el az, hogy most „divatban vagyok”.

Ami aztán az én mintakép-voltomat illeti, akinek olyan apja volt, mint neked, annak nem kell a szomszédba mennie gyatrább emberpéldányt keresni.

Meleg barátsággal ölel

Attila bátyád

Engedtessek meg nekem, hogy a Magyar Kultúra Napját követő hétköznapon itt zárjam 110 év családi dokumentumainak, a Mikes Kelemen utca 15. kincseinek idézését.

Még egy idézetet azonban nem tudok megspórolni. Címet keresve a megírandó könyvhöz, elővettem Szekfű Gyula híres munkáját: *Három nemzedék és ami utána következik*. Konzervativizmus és liberalizmus viszonyáról bizonyára nem úgy gondolkozom, ahogy a kiváló történész, 1920-ban, vagy akár a másfél évtizeddel későbbi, a „Trianon óta” című fejezettel bővült kötet szerzője. Az én szerény történelmi áttekintésemhez viszont szívesen venném kölcsön Szekfűtől a címet, így parafrázálva: „Négy nemzedék és ami utána következik”. Mert természetesen nem közömbös nekem (sem), hogy mi történik majd a Mikes Kelemen utca 15.-ben, Kolozsvárt, az itt élt (még élő) negyedik nemzedék után. Ki fogja lakni a ház földszintjét? Ki gyűjti össze majd, ami érték utánunk (esetleg) marad? (Anélkül, hogy hátára venné az elvihető batyut – autóba csomagolná, hétéhatáron át szállítaná, ott „biztosítaná” a biztonságba helyezésre érdemesnek ítélt holmit!)

A *Három nemzedék* ötödik fejezetének bevezetőjében olvasom a következő passzust: „Kölcseynek, a szent öregnek ma is igaza van: haladás a materiában, – a szép frázisok ma már éjig nyúló büszke acéltornyokról hullanak szét, mindent betöltve, az országban, de: haladás a lélekben, semmi – vagy nagyon kevés, vagy inkább csak jószándék, semmint maradandó cselekedet. A szép beszéd ma is rendesen annak esik jól, aki elmondja, és ritkán használ annak, akinek elmondják...”

Szeretném, nagyon szeretném, ha Kölcseynek és Szekfűnek ebben nem volna igaza.

